

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studium humanitní vzdělanosti

Barbora Fialová

ARCHITEKTONICKÝ A URBANISTICKÝ VÝVOJ
TEL AVIVU

Bakalářská práce

Praha 2018

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Tourek, Ph.D.

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 3. 5. 2018

Předně bych chtěla poděkovat Mgr. Jiřímu Tourkovi, Ph.D. za ochotu, pomoc a rady při vedení mé bakalářské práce, ale také za jeho zajímavé a inspirující přednášky, které jsem s radostí navštěvovala během svého studia. Dále bych chtěla poděkovat svým blízkým, kteří v posledních měsících ochotně a trpělivě předstírali zájem o architekturu Tel Avivu a povzbuzovali mě.

Obsah

1. Úvod	5
1.1 Cíle a metody	6
1.2 Přehled literatury a pramenů	7
2. Založení moderního židovského města	11
2.1 Od Abraháma k sionismu	11
2.2. Odchod z Jaffy	13
2.3. Mýtus o založení Tel Avivu.....	14
2.4. Počátky Tel Avivu	17
2.5. Geddesův plán.....	19
3. Město na pilotech	24
3.1 Architektura nebo revoluce.....	24
3.2 Rozkvět mezinárodního stylu v Tel Avivu	25
3.3 Klimatické trable.....	34
3.4. Architekti, sochaři, malíři... se musí vrátit k řemeslu	36
4. Půda pro cestu k domovu	40
4.1 Znovuobnovení identity?	40
4.2 Síla architektury	44
5. Závěr	49
Katalog	

1. Úvod

Téma architektury a urbanismu v Tel Avivu jsem zvolila z několika důvodů. Poté, co jsem se do Izraele před několika lety podívala, mě tato oblast začala fascinovat, takže se tam od té doby pravidelně vracím. Těžko říci, zda je to snahou o porozumění příčinám vzniku tamního konfliktu, tajemnou atmosférou v ulicích Jeruzaléma, biblickými památkami rozestými po celé oblasti, nebo rušným životem na telavivských plážích. Moje cesty mě současně od samého začátku motivovaly k tomu, abych se o problematice této země dozvěděla více. K bakalářskému překladu knihy jsem si proto vybrala titul od francouzsko-egyptského autora Alaina Greshe *Israel, Palestine, Verités sur un conflit (Izrael-Palestina. Pravdy o konfliktu)*. Zároveň jsem však v nabídce předmětů objevila semináře o architektuře a její interpretaci a okouzila mě architektura první poloviny 20. století. Téma architektury v Tel Avivu se mi tak zdálo jako logické propojení mých dvou zájmů.

Proč je podle mého názoru důležité se o architekturu zajímat i přesto, že tento obor přímo nestudujeme? V současné době je okolí našich měst zaplaveno rodinnými domky podle jednoho vzoru, v centrech historických měst se tyčí ohromná nákupní centra, existují dokonce tendence starší unikátní stavby raději zbourat a nahradit novými, než investovat do opravy – je to přeci „rychlejší a levnější“. Proč tak záleží na stavbách, které nás obklopují? Odpověď jsem našla ve větě finského architekta Juhaniho Pallasmy: „*Víme a pamatujeme si, kdo jsme a kam patříme, podstatou našich měst a budov.*“¹ Opravdu chceme, aby se z našich měst staly bezduché chrámy konzumu? Věřím a doufám, že ne.

Z tohoto důvodu si myslím, že je důležité se zajímat o architekturu, veřejný prostor a dění, a z tohoto důvodu také píšu tuto práci na téma, týkající se architektury a urbanismu.

V první části své práce připomenu období, ve kterém vznikala Tel Aviv, a zasadím jeho vývoj do historického i geografického kontextu. Popíšu také, co předcházelo postavení města a jaké mýty kolují ohledně jeho založení. Dále se zaměřím na podobu vznikajícího města a představím urbanistické plány, které pro ně vypracoval skotský urbanista Patrick Geddes.

1 Pallasmaa, Juhani, *Myslíci ruka*, Zlín: Archa, 2012, str. 130

Ve druhé části poté představím vlivy, jež ovlivnily mladé židovské architekty, kteří ve městě začínali působit na začátku 40. let 20. století. Budu se zajímat převážně o vliv mezinárodního stylu, konkrétně jaký měl na Tel Aviv vliv švýcarský architekt Le Corbusier, architekt Erich Mendelsohn a německá škola Bauhaus. Nejdříve popíšu příčiny a vlivy, které vedly k ustanovení nového architektonického stylu pojmenovaném „international style“, v češtině nejčastěji označovaném jako „mezinárodní styl“. Dále vysvětlím, jakým způsobem se tento nový styl, který se vyvíjel primárně ve střední a západní Evropě, vůbec do tohoto blízkovýchodního města dostal. Zaměřím se také na to, jakým způsobem se architekti rozhodli tento evropský styl přizpůsobit způsobu života a klimatickým podmínkám Blízkého východu, a ukážu příklady této adaptace na několika typických stavbách. O Tel Avivu také často slyšíme v souvislosti se slovem Bauhaus, často se dokonce prohlašuje, že je Tel Aviv postavený ve „stylu Bauhaus“, pokusím se tedy zjistit, zda existuje nějaký racionální důvod, proč je Tel Aviv s touto německou školou tak často spojován.

V poslední kapitole se budu zabývat úkoly a funkcemi architektury – popíšu, jakou má v případě Tel Avivu souvislost architektura a identita a také jakým způsobem byla architektura použita jako vojenský nástroj.

1.1. Cíle a metody práce

V rámci architektonického a urbanistického vývoje izraelského města Tel Aviv se zaměřím především na první polovinu 20. století, během které se město utvářelo. Podle mého názoru bylo právě těchto několik prvních desítek let do velké míry stěžejních a formovalo dnešní podobu města. Cílem této práce bude zjistit, co předcházelo a jakým způsobem probíhalo zakládání tohoto židovského města v tehdejší Osmanské říši. Ve své práci se budu snažit zjistit, o jaké konkrétní architektonické vlivy zmíněných architektů se jedná, a dále také jakým způsobem a z jakého důvodu tyto trendy pronikly do Palestiny. Zaměřím se také na otázku, jakým způsobem byly tyto vlivy přizpůsobeny blízkovýchodnímu klimatu. Na závěr pojednám problematiku vlivu na identitu. Práci ukončím otázkou, zda můžeme říci, že byla architektura využita k dosažení určitých politických či vojenských cílů.

Postupné budování města, jeho stavební a společenský vývoj, a především jeho podobu a urbanistický kontext budu sledovat formou analýzy dostupných pramenů a literatury a jejich kompilace a komparace. V tomto případě je forma analýzy dokumentů a pramenů relevantní, neboť se jedná především o časově vzdálené, historické události, které

se na podobě města podepsaly a zůstávají v něm dodnes vepsány.

Tak zvané Bílé město, které je jednou z částí Tel Avivu, bylo v roce 2003 zapsáno pod číslem 1096 na seznam světového dědictví UNESCO s odkazem na kritéria ii) a iv), podle nichž bylo hodnoceno². Jeho zápis je na internetových stránkách UNESCO zdůvodněn následujícími slovy: „Tel Aviv byl založen v roce 1909 a vyvíjel se pod Britským mandátem v Palestině jako metropolitní město. Bílé město bylo postaveno mezi 30. a 50. lety 20. století a bylo založeno na urbanistickém plánu Sira Patricka Geddesa, který v sobě zahrnoval moderní organické principy plánování. Budovy navrhovali architekti, kteří před svojí imigrací do Palestiny vystudovali a pracovali v Evropě. Vytvořili vynikající architektonický celek moderního hnutí v novém kulturním kontextu“³.

1.2. Přehled literatury a pramenů

Poznatky k této práci jsem získala nejen přímo při svých návštěvách Tel Avivu, ale rovněž z obrazových a písemných pramenů a z literatury. Česká literatura ohledně architektury v Tel Avivu v podstatě neexistuje, čerpala jsem proto převážně z anglicky a francouzsky psaných knih i dokumentů. Z tohoto důvodu ponechám v textu své práce původní transkripci hebrejských jmen a názvů.

Vzhledem k tomu, že takzvaný izraelsko-palestinský konflikt stále není u konce, narazila jsem na první problém již při výběru a čtení literatury. Každá ze stran tohoto konfliktu, tedy jak pro-palestinská, tak pro-izraelská, určité události interpretuje svým způsobem, a knihy jsou často psány poměrně jednostranně a tendenčně podle toho, jestli jejich autor podporuje spíše izraelskou, nebo palestinskou stranu. Přesto jsem se v těch případech, kdy to bylo možné, snažila porovnávat diskurz několika zdrojů, stát na neutrální straně a objektivně a nestranně popisovat danou realitu.

2 **Criterion (ii):** The White City of Tel Aviv is a synthesis of outstanding significance of the various trends of the Modern Movement in architecture and town planning in the early part of the 20th century. Such influences were adapted to the cultural and climatic conditions of the place, as well as being integrated with local traditions.

Criterion (iv): The White City of Tel Aviv is an outstanding example of new town planning and architecture in the early 20th century, adapted to the requirements of a particular cultural and geographic context.

3 <https://whc.unesco.org/en/list/1096/>

Prameny

Mezi primární obrazové prameny mohou zahrnout vzhled samotného města v urbanistickém kontextu tak, jak jsem ho měla možnost sledovat osobně, včetně architektonické podoby staveb, jejich umístění v kontextu urbanistického celku, vývoje a funkce. Cenným pramenem informací pro mě byly také podrobné informační panely, rozmístěné u všech architektonicky a historicky cenných budov. Tel Aviv by bylo možné považovat za muzeum architektonických směrů první poloviny 20. století – ve městě se stále nachází množství staveb, které vznikaly během prvních let od založení města, na kterých lze pozorovat prvky eklektismu. Přestože ve městě stále stojí i domy v art-déco stylu, naprosto převládají budovy v mezinárodním stylu. Podoba ulic a domů je tedy pro moji práci zásadní.

Jako primární obrazové prameny jsem použila rovněž historické fotografie budov. Velké množství archivních fotografií bylo možné dohledat na internetové stránce ariehsharon.org, na které je uloženo mnoho snímků staveb, které postavil či navrhl architekt Arie Sharon, spojený se vznikem a vývojem města v jeho počátcích. Pro nás může být zajímavé, že tento architekt, narozený v roce 1900 v Haliči ve městě Jaroslav⁴, studoval v roce 1920 před svým odchodem do Palestiny brněnskou německou techniku; jeho další kontakt s naší zemí proběhl v roce 1928, kdy se v rámci školy Bauhaus zúčastnil soutěže na stavbu čtvrti Severní terasa v Ústí nad Labem⁵.

Dalším z obrazových pramenů jsou i mapy z let 1925 a 1931 (zobrazující Plán 9) a 1938 (finální návrh), které z velké části zhotovil skotský (nejen) urbanista Patrick Geddes. Na jeho nejstarším plánu města z roku 1925 jsou vidět především ulice, zahrady a parky, zatímco pozměňovací plán číslo 58 z roku 1938 už zahrnuje konkrétní umístění rezidenčních, komerčních i průmyslových čtvrtí či nejrůznějších veřejných prostor. Využila jsem také mapu Tel Avivu, kterou vydalo telavivské „*Bauhaus center*“, ve které jsou barevně vyznačeny všechny telavivské budovy a architektonické celky podle doby jejich vzniku, i další historické i současné mapy, různé fotografie, nákresy a plány.

Jako sekundární obrazové prameny mi posloužily fotografie a nákresy analogických významných domů, postavených v mezinárodním stylu, jako například stavby architekta Le

4 Dnes Jaroslav v Polsku

5 SVOBODOVÁ, Markéta, Bauhaus a Československo 1919-1938, Praha: Kant, 2016, 86

Corbusiera či budova školy Bauhaus v Desavě a další.

Literatura

- *Literatura o Tel Avivu a Jaffě (architektura, vývoj, dějiny)*

Mezi primární literaturou o Tel Avivu musím zmínit nejdříve velmi rozsáhlou publikaci izraelské architektky Nitzy Metzger-Szmukové, která v Itálii studovala konzervování architektury a poté v 90. letech 20. století vyhledala a zařadila telavivské budovy ze 30. let, které by měly být zachovány. Svůj výzkum publikovala v několika článcích a napsala o něm i obsáhlou knihu *Des maisons sur le sable* (Domy na písku), ve které se zabývá velkým množstvím témat, týkajících se vzniku města a jeho postupného rozšiřování. Uvádí také, jaké vlivy se do Tel Avivu ve 40. letech z Evropy dostávaly. Popisuje, mimo jiné, jakým způsobem architekti tyto vlivy přizpůsobili místním klimatickým podmínkám. Největší část knihy však tvoří přehled domů, který je rozřazen podle jejich stavebních typů.

Dále také musím zmínit velmi kritickou knihu od izraelského architekta Sharona Rotbarda „*White city, black city; architecture and war in Tel Aviv and Jaffa* (Bílé město, černé město; architektura a válka v Tel Avivu a Jaffě). Jak je již z názvu znát, autor se zaměřuje na Tel Aviv a Jaffu v architektonickém kontextu a v historickém rámci vzájemných konfliktů. Pokouší se vyvrátit mnohé mýty a nepravdy, které ohledně minulosti města panují, vyjasnit fakta a popsat také zločiny, kterých se tehdejší obyvatelé dopouštěli.

- *Literatura o dějinách Izraele*

Jak jsem již zmínila výše, v rámci svého skeletového překladu jsem přeložila část knihy „*Izrael, Palestina, Pravdy o konfliktu*“ od francouzsko-egyptského spisovatele a novináře Alaina Greshe, který se úzkostlivě snaží o nestranný pohled na situaci a nabízí tematické shrnutí nejen ohledně konfliktu, ale také informace o historii judaismu a sionismu a popis situace během Britského mandátu. Jak je z názvu knihy zřejmé, popisuje hlavní příčiny konfliktu a průběhu série válek, které proběhly v minulém století.

K pochopení historického kontextu jsem také čerpala ze Starého zákona, na který se Židé často odvolávají v případě pochybností o legitimitě dnešního izraelského osídlení.

- *Literatura o architektuře*

Při sepsání této práce bych se neobešla bez knihy od německého architekta a zakladatele školy Bauhaus Waltera Gropia - *The New Architecture and the Bauhaus (Nová architektura a Bauhaus)*. Gropius v knize vysvětluje své myšlenky a vize ohledně nových způsobů stavění. Pro mou práci však byla také velmi důležitá pasáž knihy, ve které se ostře vymezuje proti používání slovního spojení „styl Bauhaus“.

Další knihou, ze které jsem čerpala informace ohledně architektury ve 20. století, je obsáhlá kniha *Modern architecture since 1900 (Moderní architektura od roku 1900) historika architektury Williama J.R. Curtise*, která popisuje vývoj různých stylů, vlivů a tendencí 20. století, a zasazuje je do historického a sociálního kontextu doby.

Inspirativním dílem pro mě byla také kniha Juhaniho Pallasmy *Myslicí ruka*, ve které se autor dostává také k úkolům a cílům architektury. Od stejného autora byla také pro mou práci důležitá esej a názvem *Šest témat pro příští milénium*, ve kterém Pallasmaa uvádí šest témat, která na konci 20. století považoval za podstatná, a zmiňuje některé další úkoly a možnosti, které architektura poskytuje.

2. Založení moderního židovského města

Území, na kterém se nachází dnešní Izrael, má, možná ke své smůle, velmi dlouhou a složitou historii. V průběhu několika posledních staletí toto území obývaly (a dobývaly) různé říše a náboženské skupiny. Jeruzalém se postupem času stal jedním z nejdůležitějších míst tří světových náboženství – judaismu, křesťanství a islámu.

Toto musím ve své práci vzít v potaz, a proto si na začátek dovolím udělat krátký historický exkurz, ve kterém se budu snažit shrnout nejdůležitější události, které se staly v období od života biblického Abraháma... až po dvacáté století.

2.1. Od Abraháma k sionismu

Proč jsou tyto informace relevantní v práci o architektuře Tel Avivu? K pochopení dnešních událostí je nutné brát celou situaci v historickém kontextu. To, že již nějakou dobu probíhá izraelsko-palestinský konflikt, nemusím připomínat. Tento konflikt, který probíhá mezi Palestinci (primárně muslimy) a Židy, trvá již bezmála sto let a ani dnes se nezdá, že by bylo řešení na dosah ruky.

Jedním z častých argumentů pro legitimitu židovského osídlení Palestiny je odkaz na Bibli, v níž sám Bůh věnuje kanaánskou zemi Izraelitům – děje se tak nejdříve v případě Abraháma: „Zemi, v níž přebýváš, celou kanaánskou zemi dám tobě a tvému potomstvu po tobě do vlastnictví navěky a budu vaším bohem.“ (*Gn 17, 8*)⁶. Motiv „darování“ se opakuje v průběhu celého Starého zákona, například o několik stovek let později se uvádí, že: „*Jahve promluvil k Mojžíšovi a Áronovi a řekl: Až přijdete do kanaánské země, kterou vám dávám do majetku [...]“ (Lv 14, 33-34)*⁷.

Z těchto úryvků je jasné, že Židé mají zdánlivě silný argument, neboť darování této země do jejich vlastnictví Bohem se může zdát jako těžko překonatelné stanovisko. Alain Gresh, který se snaží vidět celou situaci maximálně nestranně, však velmi zajímavě popisuje, z jakého důvodu je tato židovská argumentace nelegitimní: „V Palestině pro mě neexistuje žádné „přirozené“ nebo „náboženské“ právo. Vrátit se o tři tisíce let, nebo i jen o tisíc let zpět v čase, abychom určili, jaký kousek země komu patří, je absurdní, nelegitimní a také

⁶ *Jeruzalémská Bible*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, str. 60

⁷ *Ibid*, str. 181

krvavá práce.“⁸

Izraelité po vyvedení z Egypta pod Mojžíšovým vedením odcházejí do země kanaánské – Bohem zaslíbené země. Kolem 10. století př. n. l. jsou budována království, především Saulovo, Davidovo a Šalamounovo. V novém hlavním městě Jeruzalémě se tyčí Chrám, majestátní svatyně ke slávě Boha. V roce 597 př. n. l. babylonský král Nabukadnesar tento Chrám dobývá a ničí. Velké množství Židů je vyhnáno a vzato do zajetí, než jim bylo v roce 537 př. n. l. za Kýrovy vlády dovoleno se vrátit a Chrám obnovit. Následující dějiny Palestiny od dobytí Římany netřeba zdlouhavě připomínat. Většina Židů odchází do exilu, Palestinu postupně dobývají muslimové (v 7. století), pod jejichž nadvládou je země až do první křižácké výpravy v roce 1099. Od roku 1517 až do konce 1. světové války toto území spadá pod Osmanskou říši. Na konci 19. století žije v Palestině 600 000 muslimů, ale také 70 000 křesťanů a 80 000 židů - muslimové tedy činí naprostou majoritu obyvatel⁹.

S koncem 1. světové války se rozpadá Osmanská říše. Poválečný vývoj je ovlivněn dvěma dokumenty, které byly podepsány již před koncem války - Sykes-Pykotova dohoda a Balfourova deklarace. Obsahem tajné Sykes-Pykotovy dohody z 1917 je úmluva Velké Británie s Francií, ve které si Velká Británie nárokuje Palestinu do sféry svého vlivu - což se po válce opravdu děje a Společnost národů uděluje Velké Británii mandát na Palestinu.

Balfourova deklarace, kterou podepisuje také v roce 1917 britský generál A. J. Balfour, prohlašuje, že „pohlíží příznivě na zřízení národního domova pro židovský lid v Palestině, a zasadí se co nejvíce o to, aby se usnadnilo dosažení tohoto cíle“¹⁰. Upřesňuje také, že se při dosahování tohoto cíle vynasnaží, aby „nebylo učiněno nic, co by mohlo poškodit občanská a náboženská práva existujících nežidovských společenství v Palestině, nebo práva a politické postavení Židů v jakékoliv jiné zemi“¹¹. Obsah Belfourovy deklarace se však nesnesl na Belfourův stůl zčistajasna. K pochopení, kde se vůbec vzala myšlenka a touha po návratu do „země zaslíbené“, je nutné se na chvíli vrátit na konec 19. století, kdy vznikl sionismus, politické hnutí, které mělo za cíl vytvoření židovského státu. Již od roku 1881

8 GRESH, Alain, *Israel, Palestine, Vérités sur un conflit*, Paris: Libraire Artheme Payard, 2010, str. 18

9 Ibid str. 64

10 GRESH, Alain, *Israel, Palestine, Vérités sur un conflit*, Paris 2010 : Libraire Artheme Payard, str. 58

11 Ibid, str. 58

byly organizovány první vlny imigrace – označované výrazem „*alyia*“. O pár let později rakousko-uherský novinář Theodor Herzl vydal knihu „*Židovský stát*“, ve které popisuje nutnost vytvoření židovského státu a popisuje plány, jak a kde ho založit. Na kongresu v Basileji v roce 1896 si Herzl zapsal: „V Basileji jsem založil židovský stát. Pokud bych to dnes řekl, odpověděl by mi všeobecný smích. Možná za pět, ale určitě za padesát let, to bude vědět každý“¹².

2.2. Odchod z Jaffy

Na území tehdejší Palestiny se však kromě Jeruzaléma nacházela také Jaffa, další neméně staré a důležité město, o mnoho tisíc let starší než Tel Aviv, město, které bylo po staletích slávy a bohatství ve velmi krátké době takřka srovnáno se zemí. Nebýt Jaffy, nebylo by pravděpodobně ani Tel Avivu, proto se o ní nemohu alespoň v několika větách nezmínit.

Jaffa je pravděpodobně jedním z nejstarších měst na světě a po Jerichu je druhým nejstarším městem v Palestině. Při vykopávkách bylo potvrzeno, že Jaffa existovala již 4000 let před naším letopočtem, a již od brzkých let své existence¹³ se díky svému přístavu stala důležitým ekonomickým centrem. Za dobu své historie byla také více než třicetkrát zbořena, taktéž byla dobyta mnohými tehdejšími mocnostmi, počínaje Egypty (v roce 1469 př. n.l.), přes „biblické“ Izraelity, muslimy a křižáky. Později spadala, tak jako zbytek Palestiny, pod Osmanskou říši. Velkou ránu v novodobé historii utřžila Jaffa v roce 1799 od Napoleonova vojska, krátce poté město pustoší mor. Na počátku 19. století se Jaffa začíná z těchto ran uzdravovat a začíná pomalu znovu vzkvétat. Díky svému přístavu se opět stává nejdůležitějším obchodním centrem země. Již v roce 1840 díky své rostoucí reputaci přitahuje nepřetržitý proud židovských ekonomických migrantů ze Severní Afriky a tyto komunity brzy začínají tvořit silnou židovskou základnu.¹⁴ O třicet let později se k nim připojují první Židé, přicházející převážně z Evropy. Začíná první *aliya* – první migrační vlna. Populace Jaffy se vlivem této *aliyi* během šesti let zdvojnásobí – z 16 570 v roce 1891 na 33 465 v roce 1897, z toho bylo v roce 1891 Židů pouze 2 700, v roce 1897 již 10 000.¹⁵

12 HERZL, Theodor, *Židovský stát, pokus o moderní řešení židovské otázky*, Praha: Academia, 2009, str. 23

13 STEIN, Claudia, *White City Tel Aviv*, Milton Keynes: CreateSpace Independent Publishing platform, 2016, str. 12

14 ROTBARD Sharon, *White city, black city architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 2015, str. 69

15 LEVINE Mark, *Overthrowing geography: Jaffa, Tel Aviv and the struggle for Palestine*, London:

Tito přistěhovalci připlouvali sice také do Haify, ale jejich cílem byla převážně Jaffa. Toto staré město s krivolakými uličkami však nebylo schopno tento příliv jednoduše ustát. Nebyl v ní dostatek místa k bydlení, hygiena byla mizivá, a vše ještě zhoršovala nepřítomnost kanalizace. Bydlení v Jaffě začínalo reálně ohrožovat zdraví a především pro evropské Židy byla myšlenka adaptace na tento způsob života nepředstavitelná.¹⁶

Předtím, než popíšu, jakým způsobem se zrodil na začátku 20. století Tel Aviv, se musím nejdříve zastavit na úplném konci 19. století, kdy se kvůli výše zmíněným špatným podmínkám k bydlení a zvyšujícím se cenám nemovitostí v Jaffě už tehdy skupina Židů rozhodla postavit nové části města mimo staré hradby. Jednou z prvních čtvrtí, postavených vedle Jaffy, byla čtvrť Neve Tzedek. V roce 1887 založili bratři Rokahové stavební firmu a zakoupili zhruba dva a půl akru půdy. Toto území pak rozdělili na čtyřicet osm parcel po 150 metrech čtverečních a v létě 1887 již stojí v nové čtvrti Neve Tzedek prvních deset domů.¹⁷ Charakteristický styl, ve kterém jsou tyto domy postaveny, v sobě mísí takzvaný templářský a jaffský vliv, domy a brány však často zdobí prefabrikované betonové prvky.¹⁸ Čtvrť Neve Tzedek dodnes stojí v relativně stejné podobě a je přezdívána „Červené město“. Důvod je prostý – od mladších domů se odlišuje barvou střech, které jsou dodnes (hlavně z leteckého pohledu) výrazně jiné než ve zbytku města - jsou červené.

O pár let později pak přibývají čtvrti Neve Shalom a Mahane Yehuda. Společně s Neve Tzedek byly tyto tři čtvrti původně navrženy jako rozšíření Jaffy, jejíž městské hradby začaly být strhávány od roku 1879, okolo Jaffy se však nacházejí i jiné čtvrti, jako například kolonie německých templářů Sarona, Walhalla nebo arabská Menashiya.¹⁹ Tyto čtvrti se od tradičních měst odlišovaly tím, že již neměly obranný systém městských hradeb, které byly vůči modernějším válečnickým strategiím neefektivní.

2.3. Mýtus o založení Tel Avivu

S nápadem vystavět na sever od Jaffy novou moderní židovskou čtvrť přišel bohatý

University of California press, 2005, str. 39

16 STEIN, Claudia, *White city Tel Aviv*, str. 26

17 SHIVIT Yaacov, *Tel Aviv naissance d'une ville, 1909-1936, Paris: Edition Albin Michel*, 2004, str. 48

18 Ibid, str.27

19 SCHLOR, Joachim, *Tel Aviv, from a dream to a city*, Londýn: Biddles ltd guildford and King's Lynn, 1999, str.16

židovský přistěhovalec Akiva Arie Weiss v létě 1906. Z jeho podnětu byla v tomtéž roce založena společnost Ahuzat Bayit, která měla za cíl tuto novou moderní čtvrť vybudovat.²⁰ Jaké však byly motivace této společnosti ke stavbě zcela nové čtvrti, vzdálené pouhé dva kilometry od Jaffy? Na sever od Jaffy už přece stály čtvrti Neve Tzedek a Neve Shalom, postavené několik let před Weissovým nápadem. Hlavní příčinou, díky které se uskutečnila výstavba Tel Avivu, byla touha lidí zlepšit své životní podmínky tím, že postaví novou moderní čtvrť, která bude odpovídat všem jejich potřebám, čtvrť, která se svým charakterem bude odlišovat od již vybudovaných židovských čtvrtí, ve které budou silnice a chodníky, a v domech tekoucí voda a elektřina.²¹ Záměrem tentokrát nebylo postavit město, v němž by byly oddělené rezidenční, obchodní a průmyslové zóny, ale spíše čtvrť se soukromými zahradami a veřejnými parky.²² Fyzické oddělení od Jaffy mělo také umožnit zřízení čtvrti jakožto samostatného městského a obecního subjektu, který by uvedl do praxe styl života, odpovídající jejímu modernímu hebrejskému charakteru.

Přesné datum založení Tel Avivu podle Hizkyho Shohama, autora kapitoly „*Tel Aviv's foundation myth*“ (Mýtus o založení Tel Avivu) v knize „*Tel Aviv, the First century: Visions, Design, Actualities*“ není známé.²³ Podle později ustanoveného mýtu však měla stavbě domů předcházet událost, známá pod názvem „*lotery pot*“, která je dnes považována za den založení Tel Avivu. Během této události se mělo 11. dubna 1909 sejít na písčiny dunách šedesát šest rodin. Tyto rodiny se měly účastnit tak zvané „*mušličkové loterie*“, během které se rozdělovaly pozemky budoucí městské čtvrti. Na fotografii, kterou při této příležitosti měl pořádit židovský fotograf Abraham Suskin, je vidět hlouček slavnostně oblečených lidí, kteří se sešli na písčiny dunách. Každý z budoucích majitelů pozemků vytáhl dvě mušle odlišné barvy, na kterých byla napsaná jména zúčastněných a číslo parcely. Tento způsob rozdělení pozemků měl poměrně racionální důvod – měl zaručit náhodné rozdělení pozemků podle jejich umístění (přičemž rohový pozemek byl považován za výhodnější) tak, aby bohatší obyvatelé nebyli upřednostňováni a aby tím nevznikaly „*ulice bohatých a ulice chudých*“.²⁴

20 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 50

21 SHIVIT Yaacov, *Tel Aviv naissance d'une ville, 1909-1936*, str. 24

22 Ibid str. 51

23 AZARYAHU, Maoz, Troen Ian, *Tel Aviv the First Century: Visions, Designs, Actualities*, Indiana: Indiana University press, 2012, str 47

24 SHIVIT Yaacov, *Tel Aviv naissance d'une ville 1909-1936*, str.52

Sharon Rotbard, autor knihy „*White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*“, z níž čerpám mnohé zde uváděné informace, však upozorňuje, že ohledně této události a obecně ohledně vzniku Tel Avivu koluje velká řada nesrovnalostí. První z možných nesrovnalostí je právě Soskinova fotografie, která je tak často používána (Obr. 4). Jak jsem již zmínila, má znázorňovat slavnostní den, který je považován za den založení Tel Avivu. O této události však vůbec neinformovaly místní noviny, ani se o ní nijak nezmiňuje slavný básník Bialik, který zrovna pobýval v Jaffě a psal své ženě o různých stavebních projektech, které se mimo Jaffu uskutečňovaly.²⁵ Události se také neúčastnili, ani o ní nijak jinak neinformovali, žádní z dalších židovských intelektuálů, kteří tou dobou v Jaffě žili. Soskinova fotografie byla navíc také retušována – na originální fotografii totiž byla v popředí postava, stojící před členy Ahuzat Bayit. V pozdějších verzích však již tato postava na fotce není. Existují teorie, že postava nebyl nikdo jiný, než sám Akiva Arie Weiss, jedna z vůdčích osobností této skupiny a oponent Meira Dizengoffa, prvního telavivského starosty. Odstranění Weisse by tak mohlo být politickým gestem a součástí následné Dizengoffovy kampaně.²⁶ Další nesrovnalostí je fakt, že díky úhlu, ve kterém byla fotografie vyfotografována, se na horizontu nacházejí písečné duny. Naopak na ní není ani známka Jaffy, ani dalších židovských čtvrtí jako Neve Tzedek či Neve Shalom, popřípadě templářského osídlení Saronu, či pohled na rozsáhlé arabské sady, které se nacházely kousek na východ. Fotografie se tak snaží navodit dojem, že město bylo postaveno v pustině, že vyvstalo *ex nihilo*.²⁷ Datum této události není, na rozdíl od jiných (například samotného založení společnosti Ahuzait Bait), nikde jinde ověřeno a vyplývá právě jen ze Soskinovy fotografie, která dokumentuje (má dokumentovat), že se tomuto hloučku Židů, kteří se po tisíci letech exilu vrátili do neplodné pustiny a kteří na fotografii stojí na písečných dunách, podařilo díky těžké práci „přivést poušť k rozkvětu“²⁸.

O Tel Avivu se často mluví jako o městě, které „doslova vyvstalo z písku“²⁹. Možná proto na fotografii vidíme právě jen duny, které byly později využity jako morální alibi k existenci Bílého města. K této otázce se ještě vrátím v poslední kapitole, prozatím jen

25 Ibid, str. 46

26 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 49

27 MANN Barbara, *A place in history, Modernism, Tel Aviv, and the creation of jewish urban space*, Stanford: Stanford University press, 2006, str. 74

28 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 49

29 AGHION Hadassah, *Tel Aviv, Esprit Bauhaus et écclectisme*, Paris: Editions Marcus, 2017, str. 3

podotýkám, že podle historických map Tel Aviv nebyl zcela vystavěn na písečných dunách, jak se často uvádí. Izraelská historička Ruth Karková analyzovala mapy z roku 1879 a 1917 a došla k závěru, že pozemky, na kterých dnes leží Tel Aviv, byly předtím kultivovány. Nacházely se na nich vinice, zahrady a sady. Podle Droyanovy „Mapy Tel Avivu před postavením města“ existovaly čtyři kategorie pozemků, použitelných k výstavbě – jednalo se o duny, duny smíšené s vinohrady, vinohrady a sady. Podle těchto historických map je tedy jasné, že většina nových čtvrtí nebyla postavena na písečných dunách, ale na zemědělské půdě³⁰.

2.4. Počátky Tel Avivu

Dne 21. března 1910 přijímá Tel Aviv své dnešní jméno, které v překladu znamená „*Pahorek jara*“. Je to však také hebrejský název utopického románu sepsaného duchovním otcem státu Izrael Theodorem Herzlem v němčině pod názvem „*Altneuland*“³¹, s popisem budoucího židovského státu. V té době již také stojí prvních padesát pět domů, které převážně tvoří jednu z prvních ulic, kterou je dnešní jižní část Rothschild Avenue, vycházející ze západní strany Neve Tzedek (Obr. 6). Jedním z nich byl také dům jednoho ze zakladatelů Tel Avivu, Akiwy Arieha Weisse v dnešní Herzl Street 2, který je zde možno dodnes vidět jako jednu z mála původních zachovaných budov.

Domy z prvních let po založení města byly většinou jednopatrové, postavené zhruba metr nad úrovní země (Obr. 5). Byly obklopeny ovocnými stromy a odděleny malou zídkou od ulice a sousedního domu. Byly skromné a jednoduché, se šikmými střechami, pokrytými šedými cementovými nebo zinkovými střešními taškami. Jejich fasády byly symetrické, okna a dveře, uzavřené v horní části obloukem, měly dekorativní šambrány a lišty. Podezdívky a rohy budovy byly zvýrazněny a vystupovaly z okolní plochy. Zdivo bylo zhotoveno tradičním způsobem a nosné stěny byly postaveny z pískovce či betonových cihel³². Ve čtvrti byly vyhloubeny studny, z nichž byla potrubím rozváděna do jednotlivých domů tekoucí voda. Ahuzat Bayit tak byl prvním okrskem v zemi, který měl centrální zdroj

30 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 49

31 První vydání: HERZL, Theodor, *Altneuland*, Seemann Nachf, 1902

32 METZGER- SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable. Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, Paris : Editions de l'éclat, 2004, str. 44

pitné vody³³.

Poptávka po bydlení se během dalších zhruba deseti let zvedala s dalšími imigračními vlnami. Výstavba proto byla urychlována, k některým domům z doby Ahuzat Bayit bylo přistavováno patro či dvě (dobře je to vidět na výše zmíněném Herzlově domě) a stavěly se nové, dvou- až třípodlažní stavby. Takovým příkladem může být například dům č. 13 v ulici Lilienblum (Obr. 8). Byl to jeden z prvních domů tohoto typu, postavený v roce 1913 a zrenovovaný v roce 2016 (Obr. 9). Původně byl dvoupatrový, během renovace však byl o patro zvýšen. Co se naopak ani s rekonstrukcí nezměnilo, je osm řeckých sloupů, které podepírají balkony. Nad hlavním vchodem se pak nachází kulaté barevné okno jaffského stylu s barevnými vitrážemi. Jedná se o dům v eklektickém stylu, který byl určen pro rezidenční bydlení. V Tel Avivu tento styl kombinuje prvky židovské tradice z Východní Evropy (některé domy jsou například zdobeny sedmiramenným svícem Menorah či Davidovou hvězdou) s východními prvky jako jsou konzole, pilíře a pilastry a místním orientálním stylem (kupole, lomený oblouk a vikýře). Většina domů, které tvoří tuto lokalitu, je stavěna právě v této místní adaptaci eklektického stylu, s prvky vypůjčenými z klasické architektury.

V současné době jsou tyto původní budovy v různých stádiích zachovalosti. Některé z nich jsou v naprosto havarijním stavu, jako například budova zcela prvního telavivského kina Eden. Biograf, v němž byly promítány němé filmy za doprovodu orchestru, vznikl v roce 1914 a byl trvale uzavřen v roce 1974. Dnes má tato nízká rohová budova se žlutošedo-růžovou omšelou fasádou zatlučené dveře a z jednoho jejího křídla zbyla jen obvodová zeď s prázdnými okenními otvory. Mnoho dalších původních domů je ve stejně bídém stavu, často z nich zbývají jen obvodové zdi, popřípadě jsou zpevněny železnými traverzami. Jiné domy byly naopak v minulosti dobře udržovány, mají svou původní podobu a v průběhu let nebyly nijak zásadně renovovány ani dostavovány. V poslední době se však stává, že tyto domy skupují investoři a přestavují je bez ohledu na jejich historickou hodnotu. V Tel Avivu je obecně naprostá většina domů v osobním vlastnictví a majitelé v případě, že celý dům zrekonstruují, mají možnost přistavět jedno až dvě patra navíc³⁴.

33 SHIVIT Yaacov, *Tel Aviv naissance d'une ville 1909-1936*, str. 53

34 BEN RAFAEL Eliezer, SCHOEPS, Julius H., *Handbook of Israel, Major debates*, Berlin : Walter de 18

2.5. Geddesův plán

Město se rychle rozrůstalo a na konci roku 1925 již Tel Aviv obývalo 34 200 (jiné zdroje uvádějí až 40 000) obyvatel. Prakticky po několika letech od jeho založení bylo nutno začít řešit a plánovat jeho budoucí expanzi. Městská rada se tak ve stejném roce obrací na architekta Patricka Geddese, který byl známý svou snahou o zapojení biologie a sociologie v rámci městského plánování. Jedná se o průkopníka moderního městského plánování, které je poprvé posuzováno jako mezioborové.³⁵ Geddes tedy v roce 1925 začíná spolupráci, která trvá několik let. Na začátku své činnosti vypracoval první verzi studie, představující obecné shrnutí situace v Tel Avivu, známou pod názvem „Plán z roku 1925“ (Obr.1), který je poté v roce 1931 schválen tehdejším městským inženýrem Ya'acovem Shiffmanem pod názvem Plán č. 9 (Obr. 2). V roce 1938, několik let po Geddesově smrti, je pak přijat pozměňovací Plán č. 58 (Obr. 3).

Geddesovým hlavním úkolem bylo studium možného dalšího rozšíření města na sever. Během svého dvouměsíčního pobytu v Tel Avivu připravil podrobnou zprávu. Studoval a shrnul současnou podobu města a navrhl doporučení ohledně budoucí expanze. Předložil také mnoho podnětů ohledně budoucího vývoje Tel Avivu jakožto zahradního města. Během svého pobytu se také zajímal o místní provoz a jaffský přístav. Jeho plán sestával zčásti ze zastavěného území, zčásti ze zemědělské půdy, přičemž musel brát do úvahy již existující systém silnic a velmi složité vlastnické vztahy k pozemkům. Z těchto důvodů nemůžeme považovat jeho návrh za modelový příklad zahradního města, spíše je to adaptace jeho představy zahradního města, kterou přizpůsobil již existujícím okolnostem.³⁶ Nemělo se navíc jednat pouze o část předměstí, tak jak byla tehdy zahradní města obvykle koncipována, ale mělo jít přímo o srdce města. Geddesovi bylo jasné, že chce plánovat spíše centrum města, než zahradní předměstí.³⁷ Musel také vzít v potaz různorodost faktorů, které mají vliv na

Gruyter : 2016, str. 98

35 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 32

36 KALLUS Rachel, *Patrick Geddes and the evolution of housing type in Tel Aviv*, Haifa: Faculty of Architecture and town planning- Israel Institute of Technology, 1997, str. 290

37 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable, Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 33

tamní přírodní (a přirozené) prostředí: podnebí, směr větru, topografie, historie, sociální struktura či duchovní potřeby místní populace.

Nejdůležitější bylo přizpůsobit projekt místnímu klimatu, což vyřešil načrtnutím zastíněných ulic, domů postavených tak, aby mohly být ochlazovány mořským vánkem, budováním střešních teras, na kterých by bylo možné trávit čas v horkých letních nocích a snížením množství otvorů, což zabránilo pronikání slunečního svitu do domů³⁸. Jeho představa zahradního města byla proto odlišná od té, kterou zastával průkopník zahradních měst Ebenezer Howes. Geddes zastával spíše myšlenku zeleného města, ve kterém by obyvatelé měli přímý vztah s přírodou a půdou, města, „jehož ulice se utápějí v zeleni“³⁹.

Jaké konkrétní řešení tedy Geddes navrhl? Jedním z jeho zásadních návrhů byla hierarchie ulic, fungujících na principu hlavních, vedlejších a rezidenčních ulic a silnic a tak zvaných „*rose and vine lines*“. Hlavní ulice byly rovnoběžné se Středozemním mořem, sloužily jako komunikační osy ze severu na jih a často se na nich nacházely obchodní činnosti. Vedlejší ulice byly širší, často rezidenční, a vedly provoz z východu na západ. Nejklidnějšími však byly samotné čistě rezidenční ulice, které se nacházely vně bloků, tzv. „*home-block*“, a měly být podle Geddese „co nejpřímější, nejkratší a mělo by jich být „co nejméně to bude možné“⁴⁰. Poslední kategorií byly „*rose and vine lines*“, pěší uličky, které byly 1,5 metru široké a spojovaly ulice, které obklopovaly „*home-blocks*“ se společnými vnitřními zahradami⁴¹. Jedním z prvků, představujících hlavní úspěšnou realizaci plánu, je právě tato síť hlavních a vedlejších ulic, tvořících domovní bloky.

Geddes aplikoval klasické schéma zahradního města na zmenšené měřítko „geddesovského bloku“, které se stává základní městskou jednotkou. Uprostřed každého domovního bloku, obklopeného klidnou rezidenční ulicí, se uprostřed zeleně nacházely různé veřejné služby, jako synagogy či mateřské školky. Tato místa se stávají místy setkávání obyvatel. Jednotlivé velké bloky, umístěné vně hlavních tepen, měly odlišný vzhled. Každý z bloků se určitým způsobem lišil od ostatních a často byl něčím charakteristický. Opakování stejného modelu by totiž ztížilo orientaci ve čtvrti. Různorodost každého z bloků posílila

38 KALLUS Rachel, *Patrick Geddes and the evolution of housing type in Tel Aviv*, str. 291

39 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 39

40 Ibid, str. 34

41 Ibid, str. 34

identitu bloku a pocit jeho obyvatel, že jsou součástí svého městského prostředí. Autonomie každého bloku podpořila rozšíření města na východ a na sever, bez toho, aby byla ohrožena kvalita bydlení a přístup k veřejným službám - ty byly totiž zahrnuty již do složení samotných bloků.⁴²

Původní Plán č. 9 z roku 1931 počítal také se založením šedesáti veřejných zahrad uvnitř bloků. Obec však měla problémy se získáním některých pozemků od soukromých majitelů a proto těchto zahrad vzniklo nakonec pouze třicet. Geddes přikládal zeleni velkou důležitost; zastával například názor, že by se lidé měli již od dětského věku podílet na práci na zahradě, například na sázení a sbírání ovoce a zeleniny, čímž by si vytvořili pozitivní vztah k půdě⁴³.

Většina domovních bloků byla postavena podle Geddesových původních plánů, s výjimkou projektu vnějších rezidenčních ulic, vedoucí do zahrad. Vzhledem k tomu, že do Palestiny v rámci čtvrté *aliyi*, tedy mezi lety 1924 a 1929, proudili další židovští imigranti, zažíval Tel Aviv jednu z dalších a hlavních migračních vln. Město se potýkalo s velikou poptávkou po bydlení. Ceny pozemků se zvyšovaly a proto byl Geddesův model vnitřních zahrad a širokých rezidenčních ulic ve většině případů přeměňován a docházelo k zahušťování vnitřních prostor dalšími obytnými bloky⁴⁴, které uspokojovaly poptávku nových obyvatel.

Podle Patricka Geddesa se Tel Aviv měl stát jedním z neúspěšnějších příkladů zahradního města, tohoto relativně nového typu občanského seskupení. I přes to, že se z Geddesových plánů kvůli zvyšující se imigraci realizovala jen menšina veřejných zahrad a i přes jeho zklamání, že obyvatelé netráví na zahradách tolik času, jak si představoval, můžeme s určitostí říci, že se jeho snahy o vytvoření zeleného města splnily. Vzrostlé stromy a všudypřítomné keře dnes tvoří zelenou mozaiku města, členěnou bulváry, jako je například Sderot Rothschild, Rothschildův bulvár. Jedná se dodnes o jednu z nejvýznačnějších tepen Tel Avivu, která rozmáchlým obloukem prochází městem od bývalé čtvrti Ahuzait Beit na jihu k velkému náměstí HaBima, na kterém se nachází několik kulturních a uměleckých

42 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str.35

43 Ibid, str. 38

44 KALLUS Rachel, *Patrick Geddes and the evolution of housing type in Tel Aviv*, str. 296

institucí.

Jihozápadní část tohoto bulváru tvořila jednu z prvních ulic Ahuzat Bayit, na což nás dnes přímo na ulici upozorňují informační panely. Bulvár je pojmenován po baronu Edmondu Rothschildovi, francouzském filantropovi, který finančně podporoval sionistické hnutí. Část této ulice tak existovala již před příchodem Geddesa, právě on se však zasadil o její prodloužení od ulice Shenkin až po výše zmíněné náměstí HaBima a poté o pokračování dále na sever bulvárem Sderot Chen, který se měl později začít stáčet na západ a vést k moři. Z návrhů z roku 1931 můžeme vyčíst, že se mělo jednat o několikakilometrový bulvár osázený stromy – zelený prstenec, který měl obkroužit historické centrum města⁴⁵ (Obr. 7).

Z dnešní podoby tohoto bulváru je zřejmé, že se Geddesův plán ohledně prodloužení podařil, včetně zachování odpočinkového rázu místa. Dnes se prostředkem celé ulice táhne zčásti pěší cesta, zčásti cyklostezka, kterou lemují stromy, poskytující stín lidem, odpočívajícím na lavičkách. Po celé délce bulváru se také nachází několik dětských hřišť a kaváren, které slouží jak nejmenším, tak i těm starším obyvatelům. Podle mého názoru se jedná o velmi zdařilý urbanistický počín, který je příkladem, jak se může i pouhá ulice změnit v oblíbené místo setkávání.

Na náměstí HaBima, nacházejícím se zhruba v polovině této promenády, pak leží, jak jsem již výše zmínila, několik kulturních institucí. I toto bylo součástí Geddesova plánu. Jeho představou bylo, že na vyvýšeném místě vybuduje kulturní centrum, pojmenované „Akropole“. Pozemky však v tu dobu ještě nebyly rozparcelovány, takže v první fázi v roce 1936 zde vzniklo pouze divadlo HaBima, které je jedním z prvních hebrejských divadel. Po založení státu Izrael zde pak v 50. a 60. letech 20. století vznikají další kulturní instituce, jako například Galerie moderního umění Heleny Rubinstein či koncertní síň Heichal HaTarbut (nazývaná také Charles Bronfman auditorium)⁴⁶.

Co se týče samotné podoby domů, Geddes se spíše než o jejich architektonický styl snažil zasadit o jejich hygienické aspekty a zajímal se o to, jaký dopad má šířka ulice a výška domů na zdraví a délku života obyvatel. Proto vydal celou řadu doporučení, kdy preferoval stavbu dvou menších rodinných domů na jedné stavební parcele. Domy by měly mít ideálně

45 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable, Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 39

46 Ibid, str. 40

dvě patra a jejich odstup od ulice by měl být tři metry, mezi domy pak měl být rozestup šest až osm metrů. Takové uspořádání podle něj nabízelo dostatek místa pro ovocné stromy a další zeleň. Vzhledem k místnímu klimatu také zdůrazňoval potřebu menších oken a střešních teras⁴⁷. Kvůli zvyšujícímu se počtu obyvatel však tato doporučení nebyla dodržována a takových „ideálních“ domů vzniklo naprosté minimum.

Geddesovo působení a jeho plány pro Tel Aviv bych tedy mohla shrnout jako jen částečně úspěšné. I dnes je ještě v Tel Avivu částečně zachován princip větších silnic, na které je soustřeďován provoz, a menších ulic v rezidenčních čtvrtích. Vlivem mohutné imigrace do tehdejší Palestiny však nebylo možné zcela zachovat plánovanou podobu ulic a rozestup domů, jejich maximální výšku a koncept vnitřních společných zahrad. Co se však týče „zeleného prstence“ a různorodého kulturního centra, soustředěného v jednom místě, si však troufám říci, že se Geddesova vize stala realitou, i když až zhruba tři desítky let po svém návrhu.

47 Ibid, str. 42

3. Město na pilotech

„Bílé město Tel Aviv je syntézou nejrůznějších trendů moderního hnutí v architektuře a městského plánování ze začátku 20. století. Tyto vlivy byly přizpůsobeny místním kulturním a klimatickým podmínkám a současně integrovaly i místní tradice“⁴⁸. Tak zní část oficiálního hodnocení o Bílém městě v Tel Avivu, které bylo v roce 2003 zapsáno na seznam světového dědictví UNESCO. Toto prohlášení v sobě obsahuje několik aspektů, které v rámci této práce budu analyzovat, jako je vznik tak zvaného „*international style*“, jeho aplikace, rozšíření a přizpůsobení v Tel Avivu. Pokusím se zde také pátrat po důvodech spojení architektonického stylu města se školou Bauhaus.

3.1. Architektura nebo revoluce

Evropa ze začátku 20. století má čím dál tím méně společného s Evropou o pár desítek let mladší. Jako hlavní příčiny této změny můžeme uvést například průmyslovou revoluci, která naprosto změnila zažitá postupy a přístup k výrobě. Industrializace postupně ničí svět řemesel a urychluje zánik lidových tradic. Probíhá urbanizace, rozdíly mezi chudým venkovem, vykořisťovanými dělníky a bohatnoucí buržoazií se zvětšují. Industrializace způsobila zcela novou sociální a technologickou realitu. Toto má vliv i na architekturu – imitace starých forem začíná být nedostačující.⁴⁹

Krátce po 1. světové válce zachvátil střední Evropu nový revoluční vítr a ve všech oblastech života společnosti se projevila touha po změnách⁵⁰. V Evropě se proto po válce začíná formovat nový styl, který má své kořeny především v avantgardních proudech, které vznikaly v Evropě v období kolem 1. světové války, jako například hnutí De Stijl, nový kubismus, ruský konstruktivismus či italský futurismus⁵¹. Tento nový styl v architektuře byl o mnoho let později pojmenován jako mezinárodní styl. Nejednalo se však pouze o nový architektonický styl, ale také o revoluci ve stavebních technikách. Principy mezinárodního

48 Prohlášení UNESCO - <https://whc.unesco.org/en/list/1096>

49 CURTIS William J.R, *Modern architecture since 1900*, London: Phaidon Press, 2009, str. 24

50 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus* str. 50

51 BEN RAFAEL Eliezer, SCHOEPS, Julius H., *Handbook of Israel, Major debates*, str.90

stylu byly založeny především na způsobu použití nových materiálů a nových požadavků v plánování. Novinkou tak byly například štíhlé ocelové nosníky a pilíře zpevněné železobetonem, které umožnily stavbu pevných, ale na první pohled lehkých konstrukcí. Navrhování se zbavilo nutné symetrie, která byla vyžadována na tradičních stavbách⁵². Dochází k „rozbití krabice“ - zdi již nejsou nosné a s prostorem je možné zcela nově pracovat. Další nezpochybnitelnou charakteristikou bylo odmítnutí jakéhokoliv ornamentu.

Tyto principy a inovace byly prezentovány komplexně jako celek v roce 1932 na výstavě *Modern architecture - International Exhibition* v newyorském muzeu Moderního umění, jejímiž kurátory byl Henry Russell Hitchcock a Philip Johnson. Kurátoři vybrali do hlavní části výstavy čtyři tehdejší vlivné architekty – Waltera Gropia, Le Corbusiera, Jacoba Ouda a Miese van der Rohe. I přesto, že například Le Corbusier obecně koncept „stylu“ odmítal, v návaznosti na tuto výstavu začaly být architektonické trendy moderního hnutí od začátku 20. století zahrnovány pod zastřešujícím pojmem mezinárodní styl.⁵³

O Le Corbusierových pěti bodech moderní architektury či o principu domino již bylo napsáno mnoho, mě však z hlediska této práce z jeho života zaujala především cesta, kterou později nazval „*voyage d'Orient*“ - cesta do Orientu. Le Corbusier se v roce 1911 vydal na putování kolem Středomořího moře, do kolébky antického řeckého a římského umění a stavitelství. Během této cesty viděl kromě Akropole, mešit v Istanbulu a italských Pompejí také jednoduché středomořské krychlové domky s bílou fasádou a plochými střechami.⁵⁴ Právě tato zkušenost ho mohla ovlivnit natolik, že při pohledu na jeho klasické krychlovité, nezdobené stavby s bílou fasádou, jako je například dnes už ikonická Vila Stein, Vila La Roche či Maison Cook, nemusíme dlouho přemýšlet, odkud mohla pramenit jeho inspirace při navrhování těchto domů.

3.2. Rozkvět mezinárodního stylu v Tel Avivu

V polovině 30. let odjíždí z Palestiny na studia do Evropy několik potomků židovských přistěhovalců z tak zvané třetí *alyiy*, která probíhala krátce před tím mezi lety

52 JOHNSON Philip, HITCHCOCK Henry Russell, *Catalogue: Modern Architecture, International Exhibition*, New York : The Museum of Modern Art, 1932, str. 14

53 BEN RAFAEL Eliezer, SCHOEPS, Julius H., *Handbook of Israel, Major debates*, str. 90

54 CURTIS William J.R., *Modern architecture since 1900*, str. 171

1919 a 1923. Studují v různých evropských městech - v Paříži, Bruselu, Římě, či Vídni (z těch, jejichž jména se později proslavila, to byli například Arieh Sharon, Genia Averbuchová, Sam Barkai, Dov Karmi či Ze'ev Rechter) a několik z nich také vstoupilo do proslulé školy Bauhaus v Dessau. Mnoho z těchto architektů poté zůstalo v Evropě a několik let pracovalo v ateliérech nejvýznačnějších architektů té doby, mezi nimiž nechyběl ani Le Corbusier či Erich Mendelsohn.

Pro moji práci je však hlavní ten fakt, že se velká část z těchto studentů na začátku 40. let vrací zpět do Palestiny. Během doby, kdy se školili v Evropě, se však židovská společnost v Palestině nezanedbatelně proměnila. I přes krátkou ekonomickou krizi mezi lety 1926-1928 se v Tel Avivu nepřestává stavět, a i na vzdálený Blízký východ pomalu začínají pronikají nové stavební a architektonické tendence. Mezi lety 1928-1932 tak můžeme hovořit o místní variaci na art-déco, a především o skutečnosti, že v přerodu mezi eklektismem a mezinárodním stylem začínají pomalu ale jistě ubývat dekorativní prvky, neboť nová společnost již neměla potřebu přijímat jako svůj národní styl eklektické a orientální styly, vypůjčené z jiných kultur⁵⁵.

Jedním z příkladů tehdejšího stylu může být dům č.p. 15 v ulici Bialik nedaleko první telavivské radnice. Tento dům, určený pro rezidenční bydlení, byl postaven v roce 1929 ve stylu art-déco. Dvoupatrový dům je rozvržen do dvou asymetrických bloků s vertikálními proporcemi oken. Zajímavé je také železné zábradlí ve stylu art-déco. Touto stavbou a dalšími podobnými byla v té době Palestina již více než připravena na příchod zcela nového stylu.

Mezinárodní styl však bylo nutné do jisté míry přizpůsobit místním podmínkám. Toto přizpůsobení mezinárodního stylu spočívalo ve spojení několika vlivů moderního hnutí (na mnoha budovách je jasně čitelný vliv Le Corbusierových pěti bodů moderní architektury) a školy Bauhaus. Na podobě města má také jak přímý, tak i nepřímý vliv Erich Mendelsohn, zaměřím se zde tedy podrobněji na vliv školy Bauhaus a architektů Le Corbusiera a Mendelsohna.

Škola Bauhaus byla založena v roce 1909 německým architektem Walterem Gropiem.

55 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 47

Na škole však nejdříve architektura vyučovaná nebyla, což se mění až v roce 1927 s příchodem architekta Hannese Meyera. Přístup k architektuře, který byl na škole vyučován, v mnohém vycházel z Gropiových vizí. Ten v knize *The New architecture and the Bauhaus* (Nová architektura a Bauhaus) vysvětluje, že workshopy na škole sloužily k navrhování předmětů denní potřeby, které by bylo později možné vyrábět masově. Gropius obecně věřil v budoucnost standardizace, jež by v případě, že by byla aplikovaná na výstavbu bydlení, měla obrovský vliv na konečnou cenu⁵⁶. Díky tomuto přístupu by také bylo možné zvýšit standard bydlení: „Mnoho věcí, které jsou dnes považovány za luxusní, budou zítra standardizovaným vybavení domů“⁵⁷. V případě Tel Avivu můžeme říci, že se tato jeho vize stala realitou – Nitza Metzger-Szmuková totiž popisuje, že „kvalitní architektura již nebyla privilegiem pouze bohatých občanů – přední architekti řešili situaci hromadného bydlení – budov či čtvrtí pro nejnižší třídy“⁵⁸. Jedním z takových příkladů jsou tzv. Sharonovy družstevní domy, dodnes stojící komplex v ulici Frishman, ke kterému se ještě podrobněji vrátím.

Myšlenka masové produkce nebyla rozhodně cizí ani švýcarskému architektovi Le Corbusierovi. Není náhodou, že název jeho prototypu domu Citrohan nápadně připomíná typ auta francouzské automobilové značky Citroën, která po vzoru americké automobilky Ford zaváděla ve Francii masovou výrobu prvních lidových a dostupných automobilů. Le Corbusierovým cílem bylo vyřešit v Evropě poválečnou krizi bydlení právě díky masové produkci domů.⁵⁹ To byl rovněž případ rychle se rozrůstajícího Tel Avivu, který trpěl velkým nedostatkem bydlení. Metzger-Szmuková vysvětluje, že „politické a socio-ekonomické změny vyžadovaly nové formy jednoduchosti a šetření, stejně tak jako zrychlení etap výroby a odstranění veškeré ornamentace“⁶⁰. Stejně jako v Evropě, také v Tel Avivu tedy vyvstávaly nové požadavky, mezi kterými byla právě rychlé stavění a levná výroba.

Na budovách v Tel Avivu je také možné pozorovat většinu z pěti bodů moderní

56 Gropius, Walter, *New Architecture and the Bauhaus*, str. 33

57 Ibid, str. 43

58 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 48

59 CURTIS William J.R, *Modern architecture since 1900*, str. 170

60 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 48

architektury, prosazovaných Le Corbusierem, jako byl dům na pilotech, rovná střecha s terasou, volný plán, volná fasáda a pásová okna. I telavivské stavby jsou často navrhovány podle tohoto konceptu, s jedinou výjimkou, kterou tvoří pásová okna, která nebyla v Palestině tak rozšířena z důvodu odlišného blízkovýchodního klimatu.

Další osobou, která měla na architekturu Tel Avivu přímý vliv, byl architekt Erich Mendelsohn, který - sám židovského původu - měl v Jeruzalémě několik let kancelář a navrhl zde několik staveb. Na rozdíl od „importovaných“ vlivů se snažil již od začátku přizpůsobit své stavby místní situaci. Výsledkem je moderní architektura, citlivě přizpůsobená místním historickým, ale také geografickým podmínkám, s cílem spojit novou architekturu s tradicí.⁶¹ Vzhledem k teplejšímu klimatu došel k závěru, že bude nejlépe navrhovat stavby se silnými stěnami, malými otvory a zastíněnými prostory.⁶² Mendelsohn měl na architekturu země pravděpodobně velký vliv – je po něm pojmenován jeden z typů telavivských balkonů - „Mendelsohnský balkon“, který má primárně dekorativní funkci, je charakteristický zaoblenými okraji a dodává domům elegantní ráz⁶³. Mezi Mendelsohnovy nejvýznamnější stavby patří dnešní Rambanova nemocnice v Haifě či budovy pro Jeruzalémskou univerzitu, navrhl však i několik významných staveb v Tel Avivu, jako byl například dům prvního izraelského prezidenta Chaima Weizmanna ve čtvrti Rehovot, dnes sloužící jako sídlo Weizmannova ústavu věd.

Není lehké tyto jednotlivé vlivy porovnat a říci, kdo měl na Tel Aviv největší vliv. Už samotné přístupy jednotlivých ředitelů školy Bauhaus se do určité míry lišily a není možné jednoduše vyjmenovat „typické charakteristicky architektury Bauhaus“. Pokud bych však měla zmínit alespoň jeden obecný přístup, na kterém se shodli Gropius a Meyer, byla by to typizace a standardizace. Gropius rozvíjel myšlenku suché montáže sériově vyráběných typizovaných prototypů a popíral domněnku, že industrializace novostavby by měla za následek neestetické tvarosloví⁶⁴. Druhý ředitel školy Bauhaus Hannes Meyer, který se s Gropiem v mnohých názorech rozcházel, měl na nutnost typizace velmi podobný názor: „S příchodem Hannese Meyera nastává v roce 1927 na Bauhausu radikální obrát směrem

61 CURTIS William J.R, *Modern architecture since 1900*, str. 306

62 CURTIS William J.R, *Modern architecture since 1900*, str. 382

63 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 61

64 SVOBODOVÁ, Markéta, *Bauhaus a Československo 1919-1938*, Praha: Kant, 2016, str.80

k analytickému sociálně vědeckému plánování – v typologii staveb zastoupené minimálním a kolektivním bydlením, vývojem nových či nemocničních budov zaměřených na prefabrikaci, využitím nových technologií a konstrukčních technik, vycházejících a podporujících zprůměrnění a typizaci“⁶⁵. Přestože ani Le Corbusierovi nebyla vzdálená myšlenka masové výstavby, byl jeho přístup odlišný. Henry-Russell Hitchcock v rámci katalogu MoMa však píše, že „od první realizované budovy bylo jasné, že je primárně estetickým tvůrcem“⁶⁶. Le Corbusier je známý především svými elegantními vilami pro vyšší třídu (např. vila Savoye), než svými pozdějšími projekty, jako je třeba Unité d'Habitation v Marseille. Zatím co Bauhaus kladl důraz především na propojení řemesla s masovou výrobou, umělců a řemeslníků, Le Corbusier se naopak zaměřil na definování a kanonizaci charakteristik moderní architektury.

Mendelsohn, na rozdíl od Le Corbusiera, Gropia či Hannes Meyera v tehdejší Palestině jako jediný opravdu několik budov postavil. Jeho vliv však bývá upozadován. Podle Sharona Rotbarda je hlavním důvodem fakt, že pobýval v Izraeli jen v období, kdy tam měl zakázky, a poté se odstěhoval do Velké Británie. Je tedy považován za „oleh“ - zrádce, Žida, který v Izraeli nějakou dobu pobýval, ale poté se rozhodl pro imigraci „na špatnou stranu“.⁶⁷

Právě u Mendelsohna studoval jeden z význačných židovských architektů Joseph Neufeld, zatímco Zeev Rechter, další z významných architektů této mladší generace, byl naopak žákem Le Corbusierovým. Do Tel Avivu se také v roce 1932 vrací absolvent německé školy Bauhaus Arie Sharon. Všichni tito tři architekti spolu krátce po svém návratu zakládají architektonickou skupinu zvanou *Houg* – Kruh, k níž se později připojují i další mladí architekti, kteří se začínají pravidelně scházet a diskutovat o budoucnosti architektury a o různých způsobech, jak vyřešit místní problémy. Právě díky působení těchto architektů, absolventů evropských architektonických a inženýrských škol, se do Palestiny dostává mezinárodní styl. Tel Aviv jako nové a rychle se rozvíjející město, ve kterém byla velká poptávka po bydlení, bylo ideálním místem pro architektonické experimentování. Podle Sharona byl proto čas zralý na „architektonickou vzporu: tisíce židovských imigrantů, kteří utekli z nacistického Německa, již byli „nakaženi“ novými progresivními myšlenkami v umění a architektuře. Ekonomická situace Izraele se zlepšila a veřejné budovy, družstevní i

65 Ibid, str 80

66 Moma, str 73

67 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 30

soukromé domy se stavěly závratnou rychlostí. Vliv této architektonické skupiny byl znát ihned“.⁶⁸ Poptávka po domech takového typu, jaký mladí architekti prosazují, byla vysoká i proto, že právě tehdy do Palestiny utíkali před nacismem mnozí evropští Židé, pocházející ze stejného sociokulturního prostředí, jako tito architekti⁶⁹.

Jaké tedy jsou typické charakteristiky telavivských domů, postavených v této místní adaptaci mezinárodního stylu? Celkové tvary budov byly často krychlovité, popřípadě polokruhové. Domy byly často také asymetrické a byly tvořeny základními geometrickými tvary. Od roku 1937 se začaly využívat piloty, které umožnily využití i prostoru pod domem. Přestože byl Geddesův plán zahradního města realizován jen částečně, byly domy často obklopeny zelení. Ta nechyběla ani na plochých přístupných střeších a střešních terasách, které tak představovaly místo setkávání obyvatel domu. Mnoho domů bylo také zdobeno různými typy balkonů, které v některých případech kopírovaly oblý tvar fasády a po vizuální stránce nahrazovaly pásová okna, která nebyla pro místní klimatické podmínky vhodná. Okna byla obecně malá a byla vybavena funkčním stínícím systémem ve formě malých vystupujících betonových říms⁷⁰.

Konkrétní způsob, jakým se v Tel Avivu mezinárodní styl přizpůsobil, ukázu na několika domech či urbanistických celcích. Mnohá historická centra měst jsou dnes přirovnávána ke skanzenům, to však rozhodně neplatí pro Tel Aviv, ve kterém se v poslední době usilovně bourá, renovuje a dostavuje. U některých staveb proto také zmíním stav, v jakém byl objekt původně ve srovnání s tím, do jakého ho přivedly následné rekonstrukce a renovace.

První stavbou, kterou zde chci připomenout, je dům, navržený Le Corbusierovým žákem Zeevem Rechterem (Obr. 10,11). Jedná se o dům již dříve zmíněného fotografa Abrahama Soskina, který se nachází v ulice Lilienblum č.p.12, kde přímo sousedí s jedním z prvních domů tehdejší čtvrti Ahuzat Bayit, který jsem popisovala v kapitole „Sen o zahradním městě“ (eklektický dům z roku 1913, obr. 8,9). Ulice Lilienblum či některé okolní,

68 BEN RAFAEL Eliezer, SCHOEPS, Julius H., *Handbook of Israel, Major debates*, Berlin: Walter de Gruyter, 2016, str. 88

69 Ibid, str. 92

70 Ibid, str. 89

například Yehuda ha-Levi, jsou vůbec zajímavou kronikou telavivské architektury - ve zvláštní symbióze zde vedle sebe stojí domy, které byly postaveny v rozmezí pouhých dvaceti let, avšak jejich styly jsou diametrálně odlišné. Dům Abrahama Soskina, postavený v roce 1934 také Zeevem Rechterem, má dvě asymetrická křídla – v jednom bylo umístěno bydlení a v druhém se nacházel Soskinův ateliér. Místo pásových oken, obvyklých pro stavby v tomto stylu v Evropě, má dům menší čtvercová okna, která se dají zatáhnout dřevěnými roletami, jak je to v Tel Avivu z důvodu zcela jiného klimatu obvyklé. Horizontální prvek je zde naopak vytvořen zahnutým „pásovým“ balkónem, který kopíruje tvar fasády. Kromě toho se na fasádě nachází také malý balkónek, který nám nemůže nepřipomenout identický prvek, který navrhl Le Corbusier pro vilu Stein, postavenou jen o pár let dříve před Soskinovým domem. Ani na tomto domě nechybí na střeše terasa s pergolou. Krásných křivek domu architekt docílil díky volné fasádě. Díky šetrné renovaci a restaurování z roku 2006 můžeme tento dům považovat za jeden z telavivských klenotů architektury, který se celkově řídí, v rámci možností, všemi Le Corbusierovými body moderní architektury.

Další dům, který zde rozhodně stojí za zmínku, je dům Maxe Lieblinga, navržený architektem Dovem Karmim, který se nachází na ulici Idelson č.p. 29 (Obr. 12,13). Tento třípatrový rezidenční asymetrický dům má, stejně tak jako Engelův dům, jedno prvenství. Jedná se o první budovu, na které byl místo pásových oken použit princip dlouhých, do vnitřku domu ustupujících balkónů⁷¹, které však svojí linearitou vytvářejí stejný vizuální efekt, jaký je typický pro Le Corbusierovy domy (Obr. 14). Jejich cíl je však rozdílný - zatímco Le Corbusier chtěl díky pásovým oknům přivést do domů více světla, v Tel Avivu bylo nutno řešit opačný problém – najít způsob, který by zabránil vnikání světla a tepla do domu. Dnes je dům ve velmi dobrém stavu – bylo v něm totiž vytvořeno „*The White city Center*“, které bylo jako historická a kulturní křižovatka založeno ve spolupráci telavivské radnice a německé vlády (Obr. 15). Cílem tohoto centra je zachovat dědictví Bílého města a mezinárodního stylu (který je ovšem v Izraeli známý spíš jako „*Bauhaus style*“). Mezi říjnem 2017 a březnem 2018 probíhala postupná rekonstrukce a renovace domu, při níž byly jednotlivé etapy prací zpřístupněny pod názvem „Otevřeno pro renovaci“. Veřejnost tak měla možnost si vždy jednou za měsíc prohlédnout pokaždé v jiné části domu postup prací, a to

71 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 87

v rámci série konzervačních a renovačních workshopů s řemeslníky z Německa a Izraele. Během nich měli účastníci příležitost vyzkoušet si například postupy při renovování osmdesát let starého dřeva, či zjistit, jaký je rozdíl mezi německým a izraelským terrazzem. Cílem této spolupráce byly mimo jiné taky diskuze o strategiích a způsobech konzervace a oprav telavivských domů⁷².

Dalším, v telavivském kontextu důležitým domem je také Engelův dům z roku 1933, který se nachází na Rothschildově bulváru č.p. 84. Jde o první budovu na pilotech, postavenou v tehdejší Palestině – z toho důvodu dostal Rechter povolení k jeho postavení až po dvou letech administrativních jednání (Obr. 16,17). Architekt vytvořil relativně rozsáhlou, třípatrovou budovu ve tvaru U, na níž můžeme pozorovat mnoho prvků, typických pro moderní architekturu: dům má plochou střechu, na které se nachází terasa a betonová pergola. Má také pásová okna, která však pro telavivské budovy nejsou typickým prvkem. Okolo oken byly naopak vytvořeny vystupující betonové rámy, které pomáhaly vytvářet stín. Piloty pak představovaly ve středoziemském klimatu další způsob, který umožňoval ochlazování domů – pod domem mohl proudit vzduch, který pak mohl budovu ochlazovat. I přes svoji historickou a architektonickou hodnotu dům poměrně brzy pozbyl svoji původní podobu – prostor pod domem byl zastavěn a místo terasy bylo přistavěno další patro. Kvůli těmto necitlivým zásahům tak na dlouhou dobu ztratil svůj původní půvab a několik let byl dokonce neobydlený a chátral (Obr. 18). V současné době však probíhá renovace a podle vizualizací by měly být odstraněny pozdější stavební nánosy a domu by měla být vrácena jeho původní podoba (Obr. 19).

Nepominutelným centrem Bílého města je Dizengoffovo náměstí (Dizengoff Square). Podle původního Geddesova plánu zde měla ústít Dizengoffova třída a náměstí mělo mít tvar šestiúhelníku, kde měly ulice, které by z něj vycházely, představovat šest cípů Davidovy hvězdy. Okolo náměstí Geddes navrhoval postavení čtyřpatrových domů, které měly být navrženy v jednotném stylu jedním architektem. Na náměstí se měly nacházet stromy, kiosek s hudbou a lavičky, což by z tohoto náměstí učinilo výborné místo k trávení večerů během šabatu. Tento plán však nebyl realizován, a proto byla v roce 1934 zorganizována architektonická soutěž, kterou vyhrála Genia Averbuchová. Ta se však rozhodla náměstí pojmout jako kruhové s velkou fontánou uprostřed.⁷³ Z dobových fotografií můžeme

72 <https://www.whitecitycenter.com/h-o-m-e>

73 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str.

usoudit, že se jednalo o oblíbené místo, lemované domy v mezinárodním stylu, které svými křivkami dokreslovaly kruhový tvar náměstí (Obr 20). V roce 1978 se však vzhledem k narůstajícímu provozu podoba náměstí mění - původní fontána byla odstraněna a nahrazena novou (Obr. 21), náměstí bylo na betonové desce vyzdviženo do výšky a doprava svedena pod ni, kde projížděla prostředkem původního náměstí (Obr. 22). Pro chodce tak bylo náměstí přístupné jen po rampách, domy kolem náměstí byly touto úpravou zcela zakryty a původní celkový dojem zcela zmizel (Obr. 23). V roce 2017 však začíná nová přestavba – rampy pro chodce a veškerá infrastruktura pro auta, kterým měla zajistit rychlý průjezd náměstím, mizí. V současné době probíhají dokončovací práce na rekonstrukci a revitalizaci náměstí do původní podoby, se zelení a fontánou (Obr. 24). Díky snížení zpět na úroveň ulice také znovu vyniknou krásné okolní budovy. Přestože budovy, které obklopují Dizengoffovo náměstí, byly navrženy několika různými architekty a podle přání jejich budoucích majitelů, jejich fasády mají společné jednotné architektonické prvky, jako jsou do oblouku zakřivené konstrukce, pásové balkóny, za kterými se nachází menší okna, ploché střechy s terasami a čistě bílé fasády bez jakéhokoliv zdobení.

Jednou z nejkrásnějších staveb na náměstí je budova, ve které se dříve nacházelo kino Ester, postavené na tehdy vznikajícím náměstí jako první v roce 1939. Na stavbě této architektonické perly s hladkou bílou fasádou a ladnými křivkami pásových balkónů se podíleli dva muži – její majitel Moses Nathaniel a architekt Yehuda Magidovitch (Obr. 24, 25). Kino Ester bylo sedmým kinem v Tel Avivu a mělo kapacitu tisíc návštěvníků. Již pár let po otevření se z něj stává jedno z hlavních kulturních center. Budova byla vybavená nejnovější technologií a byla to dokonce první budova v Izraeli, která měla centralizovanou klimatizaci. Kino sloužilo několik desítek let, avšak v roce 1992 krachuje a o pár let později bylo zrekonstruováno na hotel s názvem *Cinema*, kterým je dodnes.

Jak je vidět, telavivská architektura byla formována různými vlivy, v různých stylech a její složení je pestré - mísí se v něm nejstarší eklektické budovy s krátkým vlivem art-déco, které však velmi rychle vystřídal mezinárodní styl. Ten však v Tel Avivu rozhodně není jednotný. Jak by také mohl, když se jedná o fúzi vlivů několika evropských škol (německých, francouzských, italských a belgických), ovlivněných setkáním západní a východní tradice. Tuto již tak velmi složitou kombinaci bylo navíc nutné přizpůsobit místnímu klimatu.

Obecně však lze říci, že díky osobě Zeeva Rechtera (a také Sama Berkaie či Shlomo Bernsteina) můžeme v Tel Avivu pozorovat Le Corbusierův rukopis. „Le Corbusierovy teorie tak inspirovaly místní architekty k plánování bytových domů s cílem zlepšit kvalitu života obyvatel, s jasným vymezením soukromé a veřejné sféry. Říká se také, že Mendelsonův vliv dopomohl k vytvoření určitého ‘soft looku’ a obohatil město o jistou radostnou, optimistickou a svobodnou atmosféru“⁷⁴.

3.3. Klimatické trable

Jak jsem již několikrát zmínila, kvůli mnohem teplejšímu klimatu museli architekti některé prvky přizpůsobit této jižnější zeměpisné poloze. Vzhledem k tomu, že tehdy ještě nebyla rozšířená klimatizace, museli dbát více na polohu budov a jejich natočení vůči světovým stranám. Již během stavění domů a bytů museli vzít v potaz fakt, že místnosti na východ jsou obecně kratší dobu a méně intenzivně vystaveny slunci, než místnosti na západní straně. Z toho potom vyplývala dispozice bytů - ložnice se tak například nacházely směrem na východ, obývací pokoj a další obytné pokoje směrem na západ. Architekti se snažili zakomponovat mnoho funkčních prvků, které by pomohly tomu, aby byly domy a byty obyvatelné i v největších vedrech. Soustředili se konkrétně na dva principy - na maximalizaci stínu a na účinný ventilační systém. Bylo tedy nutné zabránit již samotnému pronikání slunečních paprsků do domu. Z toho důvodu nepřicházely v úvahu žádné větší skleněné plochy, tak jako to bylo časté ve střední Evropě (vzpomeňme si například na brněnskou vilu Tugendhat či budovu školy Bauhaus v Dessau). Místo pásových oken, typických pro mezinárodní styl v Evropě, jsou v Tel Avivu nejčastěji k vidění malá symetrická okna, která se dala zavřít a zatáhnout dřevěnou roletou. Nad okny se také nacházely betonové stříšky, nebo je obepínal betonový rám, který vyvstával ze zdi, popřípadě byla okna naopak lehce zapuštěna do domu (viz okna na Soskinově domě). Velikost a podoba oken se také lišily v závislosti na světové straně – na východní straně domu se nacházela mnohem větší okna než na západní (viz na Soskinově domě) Při navrhování domů a bytů bylo již při jejich stavbě důležité myslet také na způsob jejich větrání a proudění vzduchu – preferované proudění větru bylo od východu k západu,

74 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus* str. 54

popřípadě ze severu na jih.

V roce 1937 byl v Tel Avivu postavený první dům na pilotech. Tento stavební princip je pro Tel Aviv více než vhodný - díky vyzdvižení domů na piloty pod domem lépe cirkuloval vzduch, který dům přirozeně ochlazoval. V několika částech města se zachoval Geddesův koncept samostatně stojících domů, které jsou obklopeny zahradou (tento princip můžeme pozorovat v mnohých ulicích v severnější části města, například v úseku mezi bulvárem Sderot Ben Gurion a ulicí Frishman). Dnešní již vzrostlé stromy poskytují jak domům, tak i ulicím tolik kýžený stín a pomáhají město ochlazovat.

Neméně důležitou roli však měly i balkony. Na telavivských domech můžeme pozorovat několik typů balkonu s různými funkcemi. Architektka Nitza Metzger-Szmuková se zmiňuje o šesti typech balkonů, z nichž se zde zaměřím pouze na tři nejpoužívanější typy, které zdobí výše zmíněné domy.

Prvním typem je tzv. francouzský balkon - jedná se o typ velmi malého balkonu, který vystupuje z fasády. Má primárně dekorativní funkci, ale díky dveřím, kterými se na něj vstupuje, však také pomáhá cirkulaci vzduchu.⁷⁵ Příklad takového balkonu najdeme například na Soskinově domě od Rechtera (Obr. 10), nebo, pokud bych hledala příklad jinde než v Tel Avivu, na známé vile Stein od Le Corbusiera.

Dalším typem je tak zvaný „*cantilevered strip*“ balkon – jde o relativně častý typ, který vystupuje z fasády domu. Tento druh balkonu můžeme pozorovat například na Engelově domě (Obr. 16). Šířka i délka těchto balkonů byla různá, jejich hloubka však může být až 1,90 m. Tento balkon je již dostatečně velký na to, aby zastával i další funkci, a to sociální. Jednalo se o místo setkávání, na kterém se ve večerních hodinách potkávala rodina či přátelé⁷⁶.

Za třetí nejčastější telavivský balkon můžeme označit „*recessed*“ balkon, který je typově podobný lodžii. Balkon je, stejně tak jako okna na některých domech, lehce zapuštěn do fasády. Jedná se o jeden z typů balkonů, který vizuálně nahrazuje pásové okno a jeho první místní prototyp byl navržen na domě Maxe Lieblinga, popřípadě na domech, které se

75 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 61

76 Ibid, str. 61

nacházejí na náměstí Dizengoff (Obr.13,24). Nespornou výhodou tohoto typu balkonu je fakt, že horní balkon vytváří stín pro pod ním položený druhý balkon, velkou nevýhodou je naopak to, že se kvůli této dispozici vytváří určitá „teplá kapsa“, která brání cirkulaci vzduchu⁷⁷. Na mnoha telavivských domech můžeme také pozorovat systém vertikálních okének, která jsou známa pod názvem „*thermometre windows*“. Tento pás oken prochází po celé výšce budovy a slouží k větrání chodby a schodů.

Během meziválečného období se také objevily nové stavební postupy a materiály, což se od třicátých let začalo projevovat i v Tel Avivu. V souvislosti s tím nemohu nezmínit to, že se Nitzza Metzger- Szmuková zmiňuje o jistém českém inženýrovi Emilu Teinerovi, který dorazil do země začátkem 30. let a organizoval školení pro místní stavitele - autorka dokonce oceňuje vysokou kvalitu těchto staveb a profesionalitu stavitelů.

Ve svých počátcích byly domy nejdříve stavěny z vápenopískových cihel, později byly jejich konstrukce tvořeny z železobetonu. Zdi budov byly většinou hladce bíle omítnuty. „Mnoho stavebních materiálů bylo dovezeno z Evropy - například keramické dlaždice z Československa a Německa, dveře či okna z mahagonového dřeva, dubové dřevo, skleněné cihly a další skleněné výrobky, mramorové dlaždice, sanitární zařízení a radiátory“⁷⁸.

Z knihy *Des maison sur le sable* tedy vyplývá zajímavá skutečnost – do místní, již velmi barvitě směsice vlivů, můžeme přidat i malou českou stopu.

3.4. Architekti, sochaři, malíři... se musí vrátit k řemeslu

V mnohých průvodcích a jiných propagačních materiálech o Tel Avivu se můžeme dočíst o tomto městě ve spojitosti se slovem Bauhaus, často dokonce ve spojení „styl Bauhaus“. Ve městě se mimo jiné nachází Bauhaus centrum a Bauhaus muzeum. Čím však byla tato místní obsese po Bauhausu - umělecké škole, vzdálené stovky kilometrů od Tel Avivu - způsobena?

Jednou z osobností, které mají do jisté míry na vytvoření tohoto „Bauhaus mýtu“ zásluhu, můžeme označit architektku Nitzu Metzger-Szmukovou. V 90. letech 20. století vyhledala a zařadila budovy ze 30. let, které by měly být zachovány. Svůj výzkum

77 Ibis, str. 61

78 Ibid, str. 62

publikovala v několika článcích, napsala obsáhlou knihu *Des maisons sur le sable* a v létě roku 1994 zorganizovala festival „Bauhaus v Tel Avivu“. Szmuková nebyla v rámci telavivského „architektonického aktivismu“ rozhodně nikým neznámým – později například iniciovala a formulovala žádost o zapsání Bílého města do Světového dědictví UNESCO. Ve své knize *Des maisons sur le sable* popisuje: „Bauhaus byl pilířem moderního hnutí, který se zasazoval o racionální přístup k navrhování v kombinaci se sociálním aspektem architektury. Škola navíc kladla důraz na celkovou kontrolu všech procesů a etap výroby s cílem dosáhnout v architektuře, výrobě nábytku a dalších výrobců charakteristické světlosti, jednoduchosti a funkčních detailů. Školu zavřeli nacisté v roce 1933 a její učitelé a žáci opustili Německo a začali šířit její myšlenky ve Spojených státech, Británii, Jižní Americe... a v Palestině. Obyvatelé Tel Avivu mají tendenci Bauhaus považovat za hlavní zdroj vlivu v jejich městě. Termíny jako funkcionalismus, racionalismus nebo mezinárodní styl v místním jazyce nezakořenily a nejběžnější označení bylo – a zůstává „telavivský Bauhaus“⁷⁹.

Přesto, že je toto označení až nepochopitelně rozšířené, existuje mnoho faktů, které toto propojení vyvrací. Jako první a poměrně zásadní je fakt, že i přes to, že do dnešního dne vyšlo tisíce článků a v Tel Avivu se na téma Bauhaus uskutečnilo mnoho přednášek, neexistují žádné akademické výzkumy, které by se zabývaly čistě studiem Tel Avivu a jeho vztahu ke škole Bauhaus. Dokonce ani nebyla vytvořena žádná komparativní analýza, která by potvrdila, že se architektonický původ města nachází v Dessau či v Berlíně.⁸⁰ To však nebránilo zřízení „Bauhaus centra“, které například nabízí organizovanou „Bauhaus prohlídku“, která turisty provádí městem a ukazuje jim nejvýznamnější „Bauhaus budovy“⁸¹.

Nejen tedy, že neexistují žádné studie, které by dokazovaly přímý vztah Tel Avivu a Bauhausu, ale dalším paradoxem je již samotné slovní spojení „Bauhaus styl“. Gropius v knize *The New architecture and Bauhaus* vysvětluje, z jakých důvodů není možné používat pojem „Bauhaus styl“ a obecně mluvit o Bauhausu jako o stylu: „Cílem Bauhausu nebylo šířit jakýkoliv styl, dogma, vzorec, formuli či vlnu, ale pouze vykonávat revitalizační vliv na design [...]. Používání spojení Bauhaus styl by odpovídalo přiznání porážky, návrat ke

79 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable, Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 51

80 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 17

81 <http://www.bauhaus-center.com/tours.php>

stagnaci a nedostatku vitality, proti níž jsem již od začátku bojoval“⁸².

S pojetím, jaké prosazovali ředitelé školy Bauhaus Walter Gropius či Mies van der Rohe, se neshodoval ani způsob a financování výstavby. Základním kamenem ideologie Bauhausu byl totiž koncept sociálního bydlení, v Tel Avivu však převládal volný trh a majitelům stavebních parcel šlo spíše o zisk, než o zajištění bydlení pro všechny příchozí bez ohledu na jejich finanční či třídní postavení.⁸³ Ve městě tak začaly růst převážně třípatrové apartmány pro střední třídu, které neměly nic společného s tím, co si ideologie Bauhausu představovala pod pojmem sociální bydlení.

Na škole Bauhaus studovalo několik židovských studentů - jména a počet těch, kteří na škole měli studovat, se však v různých zdrojích liší - autoři kritické eseje „Bauhaus architektura v Izraeli: dekonstrukce modernistického vernakuláru a mýtus o telavivském Bílém městě“ tvrdí, že tuto školu studovalo devět židovských studentů (kteří pocházeli z Izraele nebo tam později imigrovali), ale ne všichni ji však dokončili. Absolventy tak měli být Shalomo Bernstein, Chanan Frankel, Edgar Hecht, Arie Sharon a Selman Selmagic (který však nebyl Žid)⁸⁴. Sharon Rotbard však uvádí jiná jména: „...oficiální dějiny Bílého města uvádí pouze čtyři izraelské absolventy této školy kterými měli být Shalomo Bernstein, Munio Weinraub-Gitai, Shmuel Mestekin a Arie Sharon.⁸⁵ V poznámce pod čarou však ale zmiňuje, že „nové studie připouští, že Bauhaus absolvovali další dva židovští architekti, Chanan Frenkel a Edgard Hecht, kteří se však neobjevují v oficiálních dějinách Bílého města, a jeden bosenský muslim, Selman Selmanagic“, který odjel ve 30. letech do Jeruzaléma a pracoval tam pro Richarda Kauffmanna⁸⁶. Aby toho nebylo málo, tak Szmuková v knize *Des maisons sur le sable* zmiňuje v této souvislosti pouze tři architektky – Arieha Sharona, Shmuela Miesteckina a Shloma Bernsteina.⁸⁷ Ani v případě, že by školu absolvovalo 4 - 6 studentů, však pravděpodobně jejich vliv nemohl být natolik významný, aby styl, ve kterém se stavěly budovy od začátku 40. let, byl zúžen pouze na „styl Bauhaus“, navíc neexistující.

82 GROPIUS, Walter, *The New Architecture*, str 92

83 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str 19

84 BEN RAFAEL Eliezer, SCHOEPS, Julius H., *Handbook of Israel, Major debates*, str. 90

85 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 18

86 Ibid, str. 194

87 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, str. 47

Tito architekti spolu navíc nikdy nezaložili žádný spolek, ani nijak více nespolupracovali, a většina z nich se nijak nepodílela na výstavbě Tel Avivu.

Jedinou výjimku tvoří Arie Sharon. Jeho zkušenost s životem v kibucu a vliv Bauhausu na otázky sociálního bydlení se propojily a realizovaly ve formě tzv. *workers cooperative houses*⁸⁸ (Obr. 26, 27). Sharon postavil ve 30. letech několik těchto ubytovacích komplexů družstevního bydlení. Jedná se o jedny z prvních projektů tohoto typu, z nichž dodnes stojící příklad můžeme nalézt v ulici Frishman; ve své době se jednalo o revoluční způsob družstevního bydlení pro dělníky, který v sobě spojuje principy rezidenčního bydlení a kibucu (Obr. 28). Jedná se o dvoupatrovou stavbu ve tvaru U, uprostřed níž se nachází společná zahrada (Obr. 29). Dělníci bydleli v jednoduchých bytech a v přízemí byl prostor pro společné aktivity. Nacházely se tam například různé družstevní obchody, školka či prádelna. Tato budova je stále zachovaná, včetně vnitřní zahrady⁸⁹. Na historických fotografiích nám tento komplex také nemůže do určité míry nepřipomenout budovu, ve které byli v Dessau ubytováni žáci školy Bauhaus. Sharonův přístup se také shoduje s přístupem druhého ředitele školy Bauhaus Hannesem Meyerem. Jeho pojetí architektury však není úplně snadné shrnout, neboť během působení na škole Bauhaus u něj převládala socio-biologická orientace působení, tak jak popisuje v roce 1928 v článku *Die Neue Welt*: „Stavění je biologickým procesem, stavění není estetickým procesem, ve své základní podobě se nový obytný dům stává nejen strojem na bydlení, ale také biologickým zařízením, které slouží potřebám těla a mysli.⁹⁰ Szmuková se v knize *Des maisons sur sable* zmiňuje také o tom, že podle Hannese Meyera by „měla forma odpovídat praktickým potřebám. Architektura nabízí praktická řešení, díky kterým bude možné vyřešit sociální problémy. Jejím primárním úkolem by tak mělo být poskytnutí hromadného bydlení, škol, školek atd.“⁹¹ Meyer byl ředitelem školy Bauhaus pouze dva roky, mezi roky 1928 a 1930. Důvodem k jeho brzkému odvolání bylo jeho otevřené hlášení se k marxistické ideologii.⁹²

88 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa* str 24

89 <http://www.ariesharon.org/TelAviv/Cooperative-Housing-Tel-Aviv/i-DtJjPRt>

90 TERRANOVA, Charissa. *The Routledge Companion to Biology in art and architecture*, New York : Routledge, 2017, str. 32

91 METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sur le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus* str. 50

92 DROSTE, Magdalena, *Bauhaus 1913-1933*, Koln : Taschen, 2015, str.65

4. Půda pro cestu k domovu

Málokdy by nesouhlasil s tím, že jedním ze základních úkolů architektury je vytvoření střechy nad hlavou. Existuje však mnoho dalších prostředků, úkolů a funkcí, které architektura plní či umožňuje. V této poslední části se tedy budu zabývat tím, jak konkrétně architektura posloužila tomuto mladému městu, které se necelých čtyřicet let po svém vzniku stává na nějakou dobu hlavním městem nové vzniklého státu Izrael. Jako výchozí bod pro tuto část mi poslouží úryvek eseje od finského architekta Juhani Pallasmaa, který je nejen architektem, ale je také známý svými literárními díly o architektuře, a který popisuje jeden z úkolů architektury. Poté se zaměřím na otázku, zda je možné vždy stavění a bourání přirozeným procesem, či zda je v případě Tel Avivu možné, že sleduje jiné zájmy.

4.1. Znovuobnovení identity

Pallasmaa v eseji „Šest témat pro příští milénium“ navrhuje šest témat, „jež by architektuře na přelomu tisíciletí vrátila její kouzlo“⁹³ a je přesvědčen „o trvalém lidském poslání architektury a o její schopnosti zasadit nás do kontinua času a individuality místa“⁹⁴. Jedním z témat je úvaha o autentičnosti, ve které autor popisuje: „Je úkolem architektury poskytovat horizont porozumění našemu bytí ve světě a nám samým. Autentičnost architektonického díla podporuje důvěru v čas a lidskost; poskytuje půdu pro identitu individua. Architektura je uměním konzervativním. Je konzervativní v tom smyslu, že materializuje a uchovává dějiny kultury. Stavby a města vytyčují kontinuum kultury, do něhož sami sebe umisťujeme a v němž můžeme poznat vlastní identitu.“⁹⁵ Myslím si, že v případě Židů, jedné z dávných starověkých kultur, je otázka identity primární.

Než se však pustím do pátrání, zda můžeme říci, že v případě Tel Avivu „poskytla architektura půdu pro poznání identity individua“, krátce definuji, co si pod pojmem identita vůbec představit.

93 KRATOCHVÍL Petr, O smyslu a interpretaci architektury, str. 22

94 Ibid, str. 22

95 Ibid, str. 26

Německý religionista a egyptolog Jan Assmann, který se zabýval teorií kulturní paměti, ve své knize *Kultura a paměť*⁹⁶ rozlišuje tři typy identity - individuální, osobní a kolektivní, přičemž stanovuje, že „individuální identita je obraz, vybudovaný a udržovaný ve vědomí jedince, který zachycuje jednotlivé rysy, jež jednotlivce odlišuje od všech ostatních; osobní identita je naopak souhrn všech rolí, vlastností a kompetencí, které jedinci náležejí skrze začlenění do specifických konstelací společenské struktury; kolektivní identitou rozumíme obraz, který si o sobě vytváří určitá skupina a s nímž se identifikují její příslušníci“.⁹⁷ Nabízí se tedy otázka, zda existovala nějaká společná identita a tedy i kolektivní identita Izraelitů, kteří byli vyvedeni z Egypta, Izraelitů, kteří upadli do římského otroctví, a Židů, přeživších koncentrační tábory. Podle Assmanna je Izrael jednou ze dvou kultur starověkého světa, které dokázaly dát své tradici natolik odolnou a průraznou podobu, že jejich vliv na udržení identity přetrval do dnešních dnů.⁹⁸ Popisuje, že „vyvedení lidu z Egypta je absolutní zakládající výkon, který ustavuje nejen identitu národa, ale především také Boha“⁹⁹. Nezanedbatelnou roli v ustavování židovské identity tak samozřejmě hraje náboženství, skrze nutnost dodržování smlouvy, kterou s Židy uzavřel Bůh a „která tvoří jádro této identity“¹⁰⁰. Assmann uvádí, že „smlouva je exteritoriální, nezávisí tedy na žádném území a v této smlouvě lze setrvat všude, ať se člověk ocitne kdekoliv na světě“¹⁰¹. Důležitý prvek také představuje důraz, který se klade na připomínání si minulosti, což je podle francouzského historika Jacquese Le Goffa dobře zřetelné v páté knize Starého zákona, Deuteronomiu, ve které Bůh Židy nabádá, aby si připomínali minulost, neboť „tato paměť je v první řadě vděčností vůči Hospodinu a podstatou židovské identity“¹⁰². Díky těmto důvodům si tedy pravděpodobně Židé uchovali svoji několika tisíciletou identitu až do současnosti.

96 ASSMAN, Jan, *Kultura a paměť*, Praha: Prostor, 2001

97 Ibid, str. 117

98 Ibid, str.143

99 Ibid, str.175

100 Ibid, str.138

101 Ibid, str. 175

102 LE GOFF Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha: Argon, 2007, str. 84

Jak jsem již zmínila, po římském vpádu však velká část Židů žila v diaspoře jako minorita v zanedlouho převládajícím, převážně křesťanském světě. Pod hlavičkou sionismu poté na přelomu 19. a 20. století připlouvají potomci biblických Izraelitů na břeh Středozemního moře, do přístavu v Jaffě. Přijíždějí však do země, která byla během posledních několika století obývána převážně palestinskými muslimy a v zemi tak po skoro dvou tisíci letech od exilu zbývá jenom naprostý zlomek staveb z biblických let. Pokud mají podle Pallasmy města a stavby vytyčovat kontinuum kultury, jak je toho možné docílit v případě, kdy existuje naprosté minimum staveb, které by nějak dějiny kultury uchovaly? Jako jeden ze způsobů je možné použít mýtus, neboť podle Assmanna „mýty souvisejí s identitou, odpovídají na otázku, kým (my) jsme, odkud (my) jdeme a kde ve vesmíru (my) stojíme. Uchovávají svatá podání, na nichž skupina zakládá své vědomí jednoty a jedinečnosti¹⁰³. Mýty tedy podle Assmanna umožňují odpovědět na otázku „kým jsme“. Jeden ze zásadních mýtů, týkající se vzniku Tel Avivu, je mýtus o jeho založení, o němž jsem se už zmínila a který popíšu podrobněji.

V průběhu 20. století se Tel Aviv postupně rozrůstal - z malé čtvrti Ahuzait Bayit se postupně s přibývajícím počtem obyvatel stávalo čím dál tím větší město - což však podle Hizkyho Shohama, autora knihy *Tel Aviv, the First Century, Visions, designs, actualities*. pravděpodobně nebylo původním plánem a z toho důvodu tak chybí nějaký konkrétní, symbolický akt založení města, a není možné exaktně stanovit datum vzniku města.¹⁰⁴ Jakým způsobem byla situace vyřešena, popisuje Shoham v kapitole *Tel Aviv's foundation myth: A constructive perspective*. Podle Shohama bylo datum určeno retrospektivně na základě několika událostí, ze kterých až později vznikl dnešní mýtus o založení Tel Avivu. Shohan také tvrdí že „existence aktivního a fungujícího mýtu založení města může indikovat existenci smyslu místa (*sense of place*), tedy to, že město funguje jako sociální místo konstruování identity skrze „mnemonickou socializaci“ nebo „mnemonické tradice“¹⁰⁵. Z tohoto výroku tedy vyplývá, že funkce mýtu může fungovat také v případě města. Tel Aviv vznikl několik let před 1. světovou válkou, ustanovení mýtu o jeho založení je však

103 ASSMAN, Jan, *Kultura a paměť*, str. 125

104 AZARYAHU, Maoz, TROEN Ian, *Tel Aviv the First Century: Visions, Designs, Actualities*, str. 40

105 Ibid str 35

datováno až do období mezi lety 1929 a 1934, více než dvacet let od proklamovaného vzniku. Dnešní verze mýtu byla ustanovena na základě fotografií, výpovědi pamětníků a historických dokumentů.¹⁰⁶ Tak, jak to v ustavování dějin bývá, neexistuje jediná konkrétní pravda; z toho důvodu tedy můžeme předpokládat, že některé prvky, ze kterých se tento mýtus skládá, mohou být schválně vyzdviženy, zatímco jiné mohly být úmyslně zapomenuty.

Za oficiální mýtus je tedy dnes převzata událost, kterou jsem již z velké části popsala v kapitole 2.3. Podle Shohama v sobě dnešní mýtus kombinuje jak ceremoniál, během kterého proběhlo losování pozemků (tj. událost, která byla zachycena na Soskinově fotografii); novou čtvrť jako produkt hebrejské práce, vykonaná židovskými dělníky; tak i přesvědčení, že město vyvstalo z písku *ex nihilo*.

Jedním z důkazů má být událost která je zachycena na Soskinově fotografii, na které vidíme hlouček lidí uprostřed písečných dun. Jak jsem již popisovala, tato fotografie znázorňuje pouze a jen tento hlouček lidí a duny a ani náznakem z něj není poznat, že se pouhých pár kilometrů od tohoto místa nachází palestinské město Jaffa a několik dalších palestinských (ale také židovských) čtvrtí. Existují proto domněnky, že zobrazení pouze těchto dun byl záměr – není žádným velkým tajemstvím, že sionisté tvrdili, že je Palestina „země bez lidu, pro lid bez země“¹⁰⁷. Toto prohlášení však má samozřejmě daleko do pravdy, neboť pozemky, na kterých se dnes rozkládá Tel Aviv, měly své vlastníky a bylo nutné - nejdříve za vlády Osmanské říše, později za Britského mandátu - je vykoupit. V případě Tel Avivu tedy víme, že se jednalo o legálně získané pozemky. Rotbard tak popisuje, jakou roli hrají písečné duny v utvoření morálního alibi města – „zatímco jinde by mohl existovat neviditelný, ale nepostřehnutelný stín nelegimity, nebo alespoň nejistoty ohledně způsobu, jakým byly získány pozemky v jiných částech země (převážně těch, získaných během války v roce 1948, která vedla k ustanovení státu Izrael), morální legitimita Bílého města, které vyvstalo *ex nihilo* z písku a bylo postaveno na étosu progresivního socializmu, naopak nemůže nebýt zpochybňována.¹⁰⁸ Takto vykonstruované morální alibi je podle Rotbarda nenapadnutelné - město vyrostlo na legálních pozemcích, na místě, kde předtím nebylo nic

106 Ibid str 35

107 HERZL, Theodor, *Židovský stát*, str. 28

108 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 44

než písečné duny, což odpovídá typickému sionistickému narativu o tom, že se „Židé po tisíci letech pronásledování vrátili z exilu do neúrodné, zaostalé země, a díky tvrdé židovské práci se jim podařilo „přivést poušť k rozkvětu“.¹⁰⁹

Velkou součástí mýtu o založení tak tvoří snaha do maximální míry legitimizovat existenci města¹¹⁰. Nedá se s jistotou říci, do jaké míry se díky ustanovení tohoto mýtu o založení mění či upevňuje identita Židů v Tel Avivu. Yaacov Shavit o Tel Avivu mluví jako o sionistickém, hebrejském a moderním městě, které navíc vzniklo čistě židovskou prací, na legálně koupených pozemcích.¹¹¹ Jedná se podle něj o první židovské město, založené od období Druhého chrámu. Přestože nelze posoudit otázku identity, pokud budu vycházet z Pallasmova prohlášení „stavby a města vytyčují kontinuum kultury, do něhož sami sebe umisťujeme a v němž můžeme poznat vlastní identitu“¹¹², tak mohu skoro s jistotou říci, že již samotná výstavba Tel Avivu měla a má rozhodně vliv na identitu Židů. V Palestině vzniká po staletích první čistě židovský ostrůvek, začíná návrat do Země zaslíbené. Tel Avivem však vše teprve začíná.

4.2. Síla architektury

Jak jsem již zmínila, architektura má mnoho úkolů, cílů a schopností. K architektuře samozřejmě neoddělitelně patří stavění, může být však spojena také s bouráním. V mnoha případech staré ustupuje novému, neboť bourání a stavění je přirozený koloběh. Nemusí tomu však být vždy jen z „přirozeného“ důvodu. Tel Aviv, ale Izrael obecně, je typickým příkladem, jakým způsobem architektura fungovala (a stále funguje) jako prostředek ke splnění zcela jiných cílů, než které najdeme v knihách, interpretující význam architektury pro člověka.

Výše popsany mýtus praví, že Tel Aviv vznikl uprostřed ničeho, na písečných dunách. Tyto písečné duny se však nacházely zhruba dva kilometry od starého palestinského města Jaffy, ve kterém spolu ještě koncem 19. století žili poklidně muslimové, židé a křesťané. I

109 Ibid, str. 49

110 Ibid, str. 50

111 SHIVIT Yaacov, *Tel Aviv naissance d'une ville 1909-1936*, str. 32

112 KRATOCHVÍL Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, str. 26

přes vznik prvních čtvrtí (Neve Tzedek, Neve Shalom, Ahuzat Bayit) spolu tyto skupiny koexistovaly bez větších problémů. Situace se dramaticky změnila v roce 1917 podepsáním Belfourovy deklarace, jejíž autoři: „...pohlížejí příznivě na zřízení národního domova pro židovský lid v Palestině, a zapřičiní se co nejvíce o to, aby se usnadnilo dosažení tohoto cíle a nebylo učiněno nic, co by mohlo poškodit občanská a náboženská práva existujících nežidovských společenství v Palestině, nebo práva a politické postavení Židů v jakékoliv jiné zemi”¹¹³. Po tomto prohlášení se začínají vztahy mezi Jaffou a Tel Avivem, ale také mezi Židy a Araby zhoršovat. Netrvá to dlouho a v květnu 1921 propukají první velké nepokoje, během nichž je Jaffa poničena a několik desítek lidí přichází o život. Krátce poté získává Tel Aviv oficiální statut města.

Vztahy mezi těmito městy se v následujících letech rozhodně nijak nezlepšily. Příliv židovských imigrantů pokračoval a v roce 1936 propukly další nepokoje - tzv. Arabské povstání, jedním z jehož cílů je zamezení židovské imigraci do Palestiny a boj o arabskou nezávislost. Povstání však bylo neúspěšné.

V návaznosti na toto povstání však vznikl osidlovací projekt s názvem „Hradba a věž“. Jedná se o zvláštní typ osad, tvořených z prefabrikovaných konstrukcí – dřevěných forem, naplněných šterkem. Uvnitř se nacházely čtyři chatky celkem pro 40 osob a nechyběla ani strážní věž. Osady z těchto buněk se stavěly na legálně zakoupených pozemcích a cílem této výstavby bylo v co nejkratším čase zřídit po velké části země síť těchto nových opevněných osídlení, které by vytvořily určitou kontinuitu židovského osídlení a definovaly budoucí hranice státu Izrael. Rotbard označuje tento projekt za příklad, kdy byla „poprvé v historii tohoto regionu použita architektura jako vojenský nástroj“¹¹⁴.

Jaký však byl přístup Velké Británie a do jaké míry se do dění ve městě, ale celkově v zemi angažovala? Yaacov Shavit, autor knihy *Tel Aviv, naissance d'une ville*, například tvrdí, že se Tel Avivu „od osmanské vlády samozřejmě nedostávalo žádné podpory a od britského mandátu se mu dostávalo jen nepřímé podpory. Tel Aviv je tedy beze sporu výtvorem těch,

113 GRESH Alain, *Israel, Palestine, Vérités sur un conflit*, str. 58

114 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 93

kteří se ve městě usadili, jejich obyvatel, bez jakékoliv pomoci zvenku“¹¹⁵. Rotbard má však na celou situaci jiný pohled - nejen, že vyvrací sionistický mýtus o tom, že byl Tel Aviv postaven „židovskými rukama“, dodává také, že se na dnešní podobě (nejen) Tel Avivu nezanedbatelnou mírou podíleli Britové. Ti se v Tel Avivu, ale také Palestině všeobecně, angažovali v několika rovinách - jak architektonické, tak politické. V první řadě zrušili osmanské omezení nákupu pozemků, dopomohli také k odtržení Tel Avivu od Jaffy a k plnému nabytí jeho nezávislosti v roce 1936. Jedním z dalších příkladů může být Gedessův plán, rozsáhlý urbanistický návrh pro Tel Aviv, který městu z velké části pomohl vtisknout dnešní podobu. Britové se však nesoustředili pouze na Tel Aviv – zasadili se ve velké míře také o vystavění nové infrastruktury v zemi – postavili elektrárny, letiště, přístavy, železniční dráhy a nádraží, nemocnice a školy, vládní i vojenské budovy. Sharon Rotbard podotýká, že toho udělali Britové za dobu svého mandátu pro infrastrukturu země více, než udělal stát Izrael za celou dobu své existence.

Velká Británie se však nepodílela pouze na stavebních pracích – mimo jiné „zavedla novou infrastrukturu moderní a liberální vládní tradice, administrativu, občanské a veřejné služby a základy izraelského práva a legislativy“¹¹⁶. V roce 1936 se Britové rozhodli provést *Projekt Anchor*, „zvláštní kombinaci mezi vojenskou operací a městským projektem, v jehož rámci se snažili potlačit arabské povstání, probíhající v hlavním městě, potlačit stávkou pracovníků v docích, konající se tou dobou v přístavu, a zajistit přístup vojska do Jaffského přístavu“¹¹⁷. Tento „projekt“ spočíval v evakuaci obyvatel staré části Jaffy a ve zboření 237 domů. *Projekt Anchor*, založený na bourání nevyhovující zástavby, by v určitých případech nemusel být tak sporný – připomínám například razantní a rozsáhlé bourání a přestavování v Paříži pod taktovkou barona Haussmanna - avšak v Izraeli byla jiná situace. Podle Rotbarda totiž jsou „výstavba a bourání hlavními výrazy rozdělení moci v Izraeli a z toho důvodu je jakémukoli projektu připisována politická hodnota, především v případě, že by se mohlo jednat o situaci, z které by pramenily nějaké politické výhody, ale zároveň by byl jakýkoliv politický motiv odmítán“¹¹⁸. Tento autor také popisuje, jaký je vztah mezi

115 SHIVIT Yaacov, *Tel Aviv naissance d'une ville 1909-1936*, str. 23

116 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str. 92

117 Ibid, str. 94

118 Ibid, str. 61

zachováním některých staveb ve městě a demolicí jiných. Logicky jsou zachovány ty části města či budovy, které mají být uchovány v paměti, zatímco ty, které představují něco, na co by mělo být raději zapomenuto, jsou bourány.¹¹⁹

Tímto však pomalá destrukce Jaffy nekončí. Po 2. světové válce se situace vyostřuje a je potřeba ji řešit. Vzniká Zvláštní komise OSN pro Palestinu, která v říjnu 1947 přichází s plánem na rozdělení země na židovský a arabský stát. Jaffě měl být na území budoucího židovského státu udělen speciální statut nezávislé palestinské enklávy. Je však již od prosince téhož roku silně bombardovaná a z města utíkají tisíce lidí. Jaffa, již masivně poničená, v květnu 1948 kapituluje. „Nejen, že pozbyla obyvatele, ale poprvé po pěti tisíci letech přestala existovat jako městská a kulturní entita“¹²⁰. Pokud zde použijí schéma, týkající se zachování a demolice, je poměrně jasné, jaký byl záměr vybombardování velké části tehdejšího hlavního, a tehdy již především arabského, města Jaffy. Židé se zničením části města snažili zničit jeho dlouhou historii. Rotbard také popisuje paralelu mezi městy a dějinami, které jsou podle něj budovány stejným způsobem – „vždy výhercem, vždy pro výherce a vždy podle výhercovy paměti“¹²¹. Dodává také, že ti, kteří kontrolují fyzický prostor, často kontrolují také kulturní prostor.¹²² Co to může znamenat v případě Tel Avivu? Bourání a stavění může být mnohem více, než přináší přirozený koloběh – může se jednat i o promyšlený politický či vojenský tah. Jen o pár dní později a o několik stovek metrů dále, na Rothschildově bulváru, jedné z prvních ulic Ahuzat Bayit, podepisuje Ben Gurion prohlášení o nezávislosti a vzniku státu Izrael.

Tel Aviv se stává hlavním městem tohoto nového státu. Ne však na dlouho - během Šestidenní války v roce 1967 Izrael začíná okupovat Východní Jeruzalém a od června 1967 ho považuje za své hlavní město: „Jeruzalém, „celý a sjednocený, je hlavním městem Izraele“¹²³. Jeruzalém, ve kterém stál před tisíci lety První chrám a Druhý chrám, je opět v „židovských rukou“. Izrael tím však porušil mezinárodní dohodu - Jeruzalém měl být *corpus*

119 Ibid, str.3

120 ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, str .107

121 Ibid, str. 3

122 Ibid, str. 3

123 https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm

separatum, proto je Izrael v rámci v rámci opakovaných rezolucí OSN upomínán, aby okupaci Jeruzaléma ukončil. Ten však dodnes považuje Jeruzalém za své hlavní město.

Velvyslanectví všech světových zemí se k dnešnímu dni nacházejí v Tel Avivu. V prosinci roku 2017 však americký prezident Donald Trump oznámil záměr přesunout americkou ambasádu do Jeruzaléma, čímž by de facto uznal Jeruzalém jako hlavní město Izraele. Přesunutí ambasády je podle stránek Ministerstva zahraničních věcí Spojených států amerických naplánováno na květen 2018.¹²⁴ Podle prohlášení Ministerstva zahraničních věcí České republiky ze dne 25. dubna 2018 „Česká republika již v loňském roce vyjádřila svoji pozici ohledně Jeruzaléma jako hlavního města Státu Izrael, a to v hranicích z roku 1967. ČR tak potvrdila praxi uplatňovanou jinými státy při jejich oficiálních návštěvách Izraele. Dle diplomatických zvyklostí mívají státy svá velvyslanectví právě v hlavním městě přijímajícího státu. Z tohoto důvodu se Česká republika jako první krok rozhodla otevřít v květnu tohoto roku v západním Jeruzalémě honorární konzulát [...] a do konce tohoto roku pak i České centrum, rovněž v západním Jeruzalémě“¹²⁵.

Jak však tento historicko-politický závěr souvisí s architekturou Tel Avivu? Myslím, že se nemusím bát říci, že právě výstavbou Tel Avivu, díky kterému vznikl malý židovský ostrov naděje, získávající čím dál tím více práv a nabývající na síle, vybudováním infrastruktury za pomoci Britského mandátu, ale také ustanovením moderního právního a obecně státního systému, se sionistům splnil nejdůležitější sen – návrat do země zaslíbené a založení židovského státu.

Pokud má být, podle Palaasmy, jedním z úkolů architektury „poskytovat pevnou a spolehlivou půdu pro vnímání světa, půdu pro cestu k domovu“¹²⁶, byl tak, podle mého názoru, v případě Tel Avivu tento úkol úspěšně splněn. Otázkou zůstává, za jakou cenu.

124 <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2018/02/278825.htm>

125 https://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/prohlaseni_a_stanoviska/x2018_04_25_prohlaseni_mzv_k_otevreni_honorarniho.html

126 PALASMAA, Juhani, *Šest témat pro příští milénium*, in KRATOCHVÍL Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, str. 24

5. Závěr

Tel Aviv se zrodil na počátku 20. století na základě několika faktorů. Vznikající sionismus podněcoval židy k imigraci do tehdejší Palestiny. Většina příchozích poté zůstávala v Jaffě, která však nebyla na tento nápor připravená. V blízkém okolí Jaffy proto začínají na legálně zakoupených pozemcích vznikat první menší, moderněji vybavené židovské čtvrti, jako například Neve Tzedek nebo čtvrť Ahuzait Bayit, která je o rok později přejmenována na Tel Aviv. Jednalo se o moderní čtvrť s kanalizací a elektřinou. Výstavba nových čtvrtí řešila problémy s nedostatkem místa pro přistěhovalce, dalším z důvodů vzniku Tel Avivu však byla také touha po částečné nezávislosti na Jaffě.

V Evropě se mezitím rozmáhal nový stavební styl, pojmenovaný později jako mezinárodní styl. Na konci 20. let 20. století také do Evropy odjíždí studovat na architektonické školy mnozí mladí židovští studenti, z nichž někteří studují na škole Bauhaus. Někteří z těchto studentů poté v Evropě zůstávají a pracují v ateliérech nejvýznačnějších architektů své doby, jako například u Le Corbusiera, avšak s přicházející 2. světovou válkou se vracejí do Palestiny. Mezinárodní styl se tedy dostává do Palestiny díky těmto mladým židovským studentům, kteří jsou ovlivněni Le Corbusierem, Mendelsohnem a studiem na škole Bauhaus.

Se vzrůstajícím počtem obyvatel Tel Avivu bylo nutné začít řešit podobu města a proto je již koncem 30. let přizván skotský urbanista Patrick Geddes, jehož největší zásluhou je snaha o rozšíření Tel Avivu v podobě variace zahradního města. Geddesova koncepce je po několika změnách v polovině 40. let přijata. V Tel Avivu se tedy propojuje urbanistická vize Geddesa s architekturou typickou pro mezinárodní styl. Za nejvýznamnější vlivy je možné považovat Le Corbusiera, Mendelsohna a školu Bauhaus.

Bauhaus je dnes v Tel Avivu, na rozdíl od Le Corbusiera či Mendelsohna, velmi skloňovaným slovem. Proč však do takovéto míry převládá vliv Bauhausu nad ostatními vlivy? V rámci této práce jsem došla k závěru, že na této situaci má nezanedbatelný podíl izraelská architektka Nitzza Metzger-Szmuková, která nejdříve v 90. letech 20. století vyhledala a zařadila budovy ze 30. let, které by měly být zachovány a poté v roce 1994 zorganizovala festival „Bauhaus v Tel Avivu“. Neexistují však žádné akademické výzkumy

či komparativní analýza, které by ověřily vliv školy Bauhaus na architekturu města. Není tedy nijak prokázáno, že by měla mít škola Bauhaus na město větší vliv, než například práce, stavby a myšlenky Le Corbusiera. V Tel Avivu navíc tvořil pouze jeden absolvent školy Bauhaus, Arieh Sharon. Ten se primárně zaměřoval na družstevní bydlení pro nižší třídy. Je tedy možné říct, že faktický vliv školy Bauhaus je zdaleka menší, než jaký se v návštěvnicích města snaží vyvolat telavivské instituce jako Bauhaus centrum či Bauhaus muzeum. Tel Aviv však přesto představuje velmi zajímavý příklad města, ve kterém se za krátkou dobu jeho existence vystřídal několik architektonických stylů, které dnes tvoří symbiózu.

Přizpůsobení staveb klimatickým podmínkám nebylo tak náročné, jak jsem předpokládala. Jedním z mála rozdílů bylo přizpůsobení velikosti a umístění oken a obecně vynechání velkých skleněných ploch, které byly v místním podnebí nevhodné. Velký důraz byl naproti tomu kladen na stín a na provětrávání bytů a domů.

V závěru práce jsem poté zjistila, že architektura může mít poměrně velký vliv na identitu. V případě Tel Avivu, založeného teprve na začátku 20. století, však bylo nejdříve nutné vytvořit mýtus, na němž bylo později možné vystavět spojení s identitou obyvatel.

Za poměrně zásadní také považuji fakt, do jaké míry se Britové podíleli na podobě Palestiny. Měli velký vliv nejen na infrastrukturu v zemi, ale také na ustanovení moderní vlády, práva a legislativy.

V roce 1948 se Tel Aviv stal na krátkou dobu hlavním městem Izraele, avšak po Šestidenní válce v roce 1967 a začátku okupace Jeruzaléma prohlašuje Izrael Jeruzalém za své hlavní město. I přesto, že je do určité míry možné, že má Jeruzalém z historických důvodů větší potenciál působit na židovskou identitu než Tel Aviv, domnívám se, že ji vznik Tel Avivu ovlivnil stejnou měrou - jednalo se o první židovské město na území tehdejší Kanaanské země od období diaspory. Proto se domnívám, že vznik Tel Avivu byl zásadním milníkem na cestě k ustavení státu Izrael.

Literatura

AGHION Hadassah, *Tel Aviv, Esprit Bauhaus et éclectisme*, Paris: Editions Marcus, 2017

ASSMAN, Jan, *Kultura a pamět*, Praha: Prostor, 2001

AZARYAHU, Maoz, TROEN Iian, *Tel Aviv the First Century: Visions, Designs, Actualities*, Indiana: Indiana University press, 2012

BEN RAFAEL Eliezer, SCHOEPS, Julius H., *Handbook of Israel, Major debates*, Berlin : Walter de Gruyter : 2016

CURTIS William J.R, *Modern architecture since 1900*, London: Phaidon Press, 2009

DROSTE, Magdalena, *Bauhaus 1913-1933*, Koln: Taschen, 2015

GRESH Alain, *Israel, Palestine, Vérités sur un conflit*, Paříž: Librairie Artheme Fayrd/Plusier, 2010

JOHNSON Philip, HITCHCOCK Henry Russell, *Catalogue: Modern Architecture, International Exhibition*, New York: The Museum of Modern Art, 1932

KRATOCHVÍL Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, Praha: Vysoká škola umělecko-průmyslová, 2005

LE GOFF, *Pamět' a dějiny*, Praha: Argo, 2007

LEVINE Mark, *Overthrowing Geography, Jaffa, Tel Aviv and the Struggle for Palestine 1880-1948*, Berkeley and Los Angeles: University of California press, 2005

MANN, Barbara, *A place in history, Modernism, Tel Aviv, and the creation of jewish urban space*, Stanford: Stanford University press, 2006

METZGER-SZMUK Nitza, *Des maisons sure le sable Tel Aviv, mouvement moderne et esprit Bauhaus*, Paris: Editions de l'éclat, 2004

PALLASMAA, Juhani, *Myslící ruka*, Zlín: Archa, 2012

PALLASMAA, Juhani, *Šest témat pro příští milénium*, in KRATOCHVÍL Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, Praha: Vysoká škola umělecko-průmyslová, 2005

SHIVIT Yaacov, *Tel Aviv naissance d'une ville 1909-1936*, Paříž: Edition Albin Michel, 2004

STEIN Claudia, *White City Tel Aviv*, Milton Keynes: Lightning Source, 2016

SVOBODOVÁ, Markéta, *Bauhaus a Československo 1919-1938*, Praha : Kant, 2016

ROTBARD Sharon, *White city, black city, architecture and war in Tel Aviv and Jaffa*, Cambridge: MIT Press, 2015

TERRANOVA, Charissa, *The Routledge Companion to Biology in art and architecture*, New York : Routledge, 2017, str. 32

Články

KALLUS Rachel, *Patrick Geddes and the evolution of housing type in Tel Aviv*, Haifa : Faculty of Architecture and town planning- Israel Institute of Technology, 1997

Elektronické zdroje

Tel Aviv on the Mediterranean- A town on pilotis, Cooperative housing, Tel Aviv 1935

<http://www.arihsharon.org/TelAviv/Cooperative-Housing-Tel-Aviv/i-DtJjPRt>

<https://www.whitecitycenter.com/h-o-m-e>

<http://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/345-soutezni-navrh-na-severni-oblast-usti-n-l-od-bauhausu>

https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm

<https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2018/02/278825.htm>

https://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/prohlaseni_a_stanoviska/x2018_04_25_prohlaseni_mzv_k_otevreni_honorarniho.html